

„Narod je izvor svake vlasti”¹: pitanje unutarstranačke demokracije u Hrvatskoj seljačkoj stranci (1918. – 1929.)*

SUZANA LEČEK

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Slavonski Brod, Hrvatska
slecek@isp.hr

Hrvatska seljačka stranka postala je tijekom 1920-ih prvom masovnom strankom u Hrvatskoj. Ovdje je istraženo kako je, unatoč problemima koje je imala kao oporbena stranka, u tom razdoblju nastojala ustrojiti klasičnu stranačku strukturu i uspostaviti unutarstranačku demokraciju. Pritom se željelo utvrditi kako se i u kojoj mjeri uspostavljalo klasične pokazatelje unutarstranačke demokracije, a to su inkluzivnost i decentralizacija. Istraženi su mehanizmi kojima se oni postižu – stranačka struktura i odlučivanje. Njih se analiziralo kroz pitanja o uključivanju članova u odlučivanje, izravnom odlučivanju, izbornosti i smjenjivosti dužnosnika, komunikaciji članstva i vodstva stranke te razinama odlučivanja.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka; unutarstranačka demokracija; inkluzivnost; decentralizacija; supsidijarnost

„Demokracija nije samo etiketa i program nego svagdanji kruh.” Tim je riječima Stjepan Radić na jednom od posljednjih javnih nastupa, u Dubrovniku krajem svibnja 1928., poručio da narod treba imati moć svakoga dana, a ne tek na dan izbora.² Koliko je demokracija za njegovu stranku doista bila „svagdanji kruh”, a ne samo „etiketa”, pokušat ćemo odgovoriti ovim istraživanjem.

Najprije postavimo problemski okvir – zašto Hrvatska seljačka stranka i međuraće, koja su ograničenja u istraživanju i pitanja na koja ćemo pokušati odgovoriti.

¹ Stjepan RADIĆ, „Narod, zastupnički klub i zastupnici”, *Dom* (Zagreb), 28. 4. 1926., 1.

* Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta 380-01-02-23-42 (*Izvori za povijest Istočne Hrvatske – IPIH*), koji financira Europska unija programom *NextGenerationEU*.

² „Manifestacija hrvatske seljačke misli u Dubrovniku”, *Dom*, 30. 5. 1928., 3.

Prvo, poznato je da je Hrvatska seljačka stranka (HSS) bila nositelj političkoga života u međuratnoj Hrvatskoj.³ Ovdje treba podsjetiti da je nakon uvođenja općega prava glasa za muškarce nakon Prvoga svjetskog rata upravo ona postala prvom hrvatskom modernom, masovnom strankom (engl. *mass party*). Osim toga, njezino je djelovanje kroz „hrvatski seljački pokret” zalazilo u sve životne sfere. Budući da je u gotovo svemu bila prva, treba uzeti u obzir da je trebala riješiti niz organizacijskih pitanja, za koje nije imala uzora u domaćoj praksi. Možemo reći da se politički život u Hrvatskoj do Prvoga svjetskog rata nalazio u ranoj organizacijskoj fazi, u kojoj, doduše, već usporedno postoje raznovrsne organizacije s političkim (stranke) ili djelomične političkim karakterom (udruge).⁴ No, dotadašnje su stranke bile staroga, elitističkoga tipa (engl. *elite party*) i imale su slabu vezu s, ionako vrlo uskim, izbornim tijelom.⁵ Stoga je stranački razvoj HSS-a ovisio ne samo o dobrim željama zapisanima u programu stranke nego i o znanju i trudu vodstva, posebice Stjepana Radića, koji je bio i naš prvi diplomirani politolog. Stranka je morala „u hodu” uvoditi i razrađivati organizacijska načela, koja su postavili pri osnivanju 1904. godine. Osim toga, treba voditi računa i o nepovoljnim političkim prilikama u kojima je HSS djelovao te o kratkom vremenu koje je imao na raspolaganju prije zabrane u diktaturi (1929).

Drugo što treba spomenuti jest problem dosadašnjih istraživanja i izvora. O samoj stranci i razlozima uspjeha postoji obimna znanstvena literatura, posebice o najvišoj razini političkih pregovora i u novije vrijeme o djelovanju nekih specijaliziranih HSS-ovih organizacija.⁶ U porastu je i bibliografija radova o njezinu lokalnom radu. No, o strukturi, organizaciji i mehanizmima odlučivanja u stranci još nemamo dostatnih istraživanja. Razlog leži u tome što arhiv stranke nije sačuvan. Do nas su došli njegovi fragmenti te pokoji dokument koji su, unatoč riziku, sačuvali lokalni HSS-ovi dužnosnici. Stoga nam, uza sve probleme koje postavlja takav tip građe, kao najsustavniji izvor ostaju stranačke novine. Zbog toga je, barem zasad, nemoguća potpuna rekonstrukcija funkcioniranja stranke.

Treće što ćemo spomenuti teorijski je okvir od kojega polazi ovo istraživanje. Pomogla nam ga je postaviti politološka literatura, naravno, u skladu s

³ Stranka je mijenjala ime: Hrvatska pučka seljačka stranka (1904.), Hrvatska republikanska seljačka stranka (1920.), Hrvatska seljačka stranka (1925.). U radu se koristi njezino opće ime: Hrvatska seljačka stranka (HSS).

⁴ Usp. TE VELDE, JANSE, *Organizing Democracy*.

⁵ U austrijskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije opće pravo glasa za muškarce uvedeno je 1906. godine. U ugarskom dijelu imovinski je cenzus spušten neposredno pred rat, no time je pravo glasa poraslo s 2% na samo oko 8% stanovništva. CIPEK, MATKOVIĆ, *Programski dokumenti*, 41.

⁶ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*; MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*; BIONDICH, *Stjepan Radić*; MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*; JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi*; CERIBAŠIĆ, *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće*; LEČEK, *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji*; LEČEK, „Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila”; ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga*.

našim potrebama i bez pretenzija da se uključujemo u složene rasprave koje se vode o fenomenu političkih stranaka, unutarstranačke demokracije ili tipova demokratskoga odlučivanja. Polazimo od jedne od najjednostavnijih definicija, po kojoj je politička stranka skupina građana organiziranih da bi postigli moć unutar političkoga sustava.⁷ Od XIX. stoljeća do danas političke stranke glavna su poveznica birača i države i kao takve imaju nezamjenjivu ulogu u modernim predstavničkim demokracijama. Kako će obnašati tu ulogu ovisi među ostalim (program i dr.) i o unutarstranačkoj demokraciji (engl. *intra-party democracy* – IPD).⁸ Unutarstranačku demokraciju, koja je u središtu našega istraživanja, Scarrow definira kao „vrlo širok pojam koji opisuje širok raspon metoda kojima se uključuje stranačke članove u unutarstranačke diskusije i donošenje odluka“.⁹ Teoretičari imaju podijeljena mišljenja o njezinoj korisnosti, koja se ukratko mogu svesti na to da neki drže da je centralizirana stranka operativnija, a drugi da je demokratski ustrojena simpatičnija biračima i stoga uspješnija. Većina prihvaća da su potrebne obje kvalitete, što se postiže unutarnjom podjelom moći, i to inkluzivnošću i razumnom decentralizacijom. Pritom se pod inkluzivnošću misli na uključivanje svakoga člana u odlučivanje, a decentralizacija se odnosi na odnos vodstva stranke i njezinih lokalnih organizacija. Ovu usklađenost unutar stranke drži se važnom za stabilnost i legitimitet demokracije.¹⁰ Iako je metodologija za utvrđivanje stupnja unutarstranačke demokracije prilagođena suvremenim strankama i standardima, pomogla nam je oblikovati osnovna pitanja koja su primjenjiva i na nekadašnje stranke.¹¹ Pojednostavnjeno i primjereno povijesnoj stranci, ovdje ćemo analizirati stranačku strukturu i mehanizme odlučivanja: uključivanje (i isključivanje) članova, način odlučivanja (pitanje izravnoga odlučivanja), izbornost i odgovornost dužnosnika, komunikaciju vodstva i lokalnih organizacija te podjelu moći između njih.

Zbog prekida u radu (Šestosiječanjska diktatura) i presudnoga utjecaja državnoga zakonodavstva na djelovanje HSS-a, istraživanje je moralo pratiti i kronološki slijed. Stoga ćemo ovdje prikazati nastojanje stranke da izgradi modernu stranačku organizaciju 1920-ih, a u nastavku istraživanja (u posebnom prilogu) analizirati kako je rješavala problem toleriranog, ali ne i potpuno ozakonjenog djelovanja u 1930-ima, što je uvelike promijenilo njezinu strukturu i načine funkcioniranja unutarstranačke demokracije.

⁷ A Guide to Political Party Development, 3.

⁸ O važnosti u suvremenoj politici i dokumentima EU-a usp. CROSS, KATZ, „The Challenges of Intra-Party Democracy”, 1-2.

⁹ SCARROW, *Political parties*, 3.

¹⁰ Usp. pregled u: VON DEM BERGE et al., *Measuring Intra-Party Democracy*, 1-3. Demokracija shvaćena kao razumna sredina između svojih suprotnosti, oligarhije i anarhije. Usp. CROSS, KATZ, „The Challenges of Intra-Party Democracy”, 10.

¹¹ SCARROW, *Political parties*; VON DEM BERGE et al., *Measuring Intra-Party Democracy*.

Politički okvir i HSS-ova načela

Iako se radilo o kratkom razdoblju od dva desetljeća, država je prolazila drastične političke promjene. Tako prvih deset godina njezina postojanja možemo okarakterizirati kao ograničeni parlamentarizam. Ograničavan je, s jedne strane, legalnim sredstvima poput iznimno velikih ovlasti kralja, a suženih ovlasti Narodne skupštine i nestabilnih vlada. Već i podatak da su se od 1918. do siječnja 1929. izmijenile 24 vlade, a biralo čak pet skupština, govori o teškom početku parlamentarizma i demokracije. Tome treba pribrojiti nelegitimna sredstva, prvenstveno nasilje, kao glavno sredstvo političke borbe. Njime se služila država preko svojih represivnih organa (posebice žandarmerije), a općem osjećaju nesigurnosti doprinosile su i prorežimske paravojne udruge (četnici, ORJUNA).¹² No, uza sve slabosti, ipak su postojale političke stranke koje su se nadmetale na izborima.¹³ Nakon toga slijedilo je nešto više od šest godina diktature kralja Aleksandra, u kojima je isprva politički život potpuno „zamrznut“ (1929. – 1931.), a poslije uvođenja Oktroiranoga ustava mogla je djelovati samo jedna, službena režimska stranka (1931. – 1935.).¹⁴ Posljednjih šest godina Kraljevine Jugoslavije ima specifična obilježja nelegaliziranog, a toleriranog višestranačja, pa će djelovanje HSS-a u to vrijeme biti prikazano u zasebnom prilogu.

Ukratko, prvo desetljeće parlamentarizma Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obilježeno je političkim okvirom centralizacije i sve većim restrikcijama nametanim demokratskim tendencijama. Nasuprot tome stajala je stranka koja je zagovarala punu demokratizaciju društva i države. Svoja je načela izložila u temeljnim stranačkim dokumentima. Napominjemo da pri analizi HSS-ova programa uvažavamo upozorenje da treba razlikovati normativno i praksu¹⁵, ali i mišljenje da program pokazuje namjere, a onda i granice u kojima se morala kretati praksa.¹⁶

Načela po kojima je trebalo urediti državu HSS je izložio u vlastitom prijedlogu ustava, poznatom kao *Državno uređenje ili Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske* (dalje: *Ustav*), suprotstavljajući ga, stranci iz više razloga neprihvatljivom, državnom Vidovdanskom ustavu (1921.).¹⁷ U *Ustavu* su temeljna polazišta narodni suverenitet (kao izvor moći) i demokracija (način da se ta moć realizira). Znači, narodni suverenitet (potpun i neprekinut) polazište je svega, a demokratsko odlučivanje (izravno i predstavničko) jedini valjan i pravedan način kojim treba urediti društvo i državu. Stoga se uvode mehanizmi koji to trebaju osigurati. Kao prvo, pravo odlučivanja nikad se potpuno ne prebacuje s naroda na izabrane predstavnike, nego se zadržavaju

¹² JANJATOVIĆ, *Politički teror*; ČAPO, *Kraljevina čuvara*.

¹³ GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke*.

¹⁴ DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*.

¹⁵ KATZ, MAIR, „Introduction“, 1-20.

¹⁶ VON DEM BERGE et al., *Measuring Intra-Party Democracy*, 3.

¹⁷ „Državno uređenje ili Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske“, 366-393.

neki oblici izravne demokracije. To je podrazumijevalo pravo da preko plebiscita ostvari zakonodavnu inicijativu, kao i kontrolu zakonodavne i izvršne vlasti (od opovrgavanja zakona do smjene izvršne vlasti). Kao drugo, inzistira se na supsidijarnosti (samoupravi), koja jamči i olakšava pravo odlučivanja na svim razinama.¹⁸

U istraživanju nas je zanimalo prvenstveno koliko su ta načela ugradili u funkcioniranje same stranke, tj. kako su usklađivali predstavničko i izravno odlučivanje, a kako primjenjivali načelo supsidijarnosti (decentralizacije). Drugim riječima, u kojoj se mjeri uspjela ostvariti Radićeva maksima: „Narod je nad klubom, nad predsjednikom i nad pojedinim zastupnicima.”¹⁹

Stranačka struktura

Iako je osnovana 1904., stranka je tek nakon 1918. postala masovnom, pa možemo reći da je 1920-ih prolazila brzu i intenzivnu transformaciju u prvu hrvatsku masovnu stranku. Podatke o preko milijun članova već 1922. treba tumačiti, kako je upozorio Biondich²⁰, kao skupni izraz pravih članova i pristalica. Ipak, ne smije se zaboraviti da je i skupina pristalica, iako bez formalnoga položaja u stranci, imala utjecaj na djelovanje, pa onda neizravno i na odluke stranke.²¹ Otvorena represija natjerala je HSS da oprezno „dozira” vijesti o razvoju svoje mreže jer je, kako su naveli, „štetno, da sadanja vlada točno znade, kako se HRSS razvija i napreduje”.²² Stoga ne znamo pravi broj aktivnih članova i nemamo stranačkih izvješća o broju lokalnih organizacija. Ipak, razni izvori potvrđuju da je tijekom 1920-ih HSS izgradio klasičnu stranačku strukturu, koju čine izabrana tijela vodstva i široka, stupnjevita mreža lokalnih organizacija. Sve se, kako je spomenuto, radilo prvi put, s članstvom koje najvećim dijelom nije imalo političkoga iskustva, pa tu fazu karakteriziraju brze promjene, eksperimenti i prilagodbe stvarnim mogućnostima (koje određuju unutarstranački i vanjski čimbenici).

Stoga ćemo u prvom dijelu istraživanja pratiti promjene u organizacijskoj strukturi te pokušati vidjeti koliko su one odraz ideje (i prakse) unutarstranačke demokracije. Pokušali smo usporediti normativnu stranu stranačkoga razvoja i izvore koji svjedoče o praksi. Normativno je izloženo u nekoliko uputa, koje su pratile brze i intenzivne promjene ustroja stranke: *Uputa u uređjivanje (organizaciju) stranke* (1905.), *Točna uputa u političku organizaciju Hrvatske republikanske seljačke stranke* (1921.), *Uputa organizacijama*

¹⁸ CIPEK, *Ideja hrvatske države*, 159-160, 166-167; CIPEK, „Neposredna demokracija u ideologiji HSS-a”, 15-19.

¹⁹ Stjepan RADIĆ, „Narod, zastupnički klub i zastupnici”, *Dom*, 28. 4. 1926., 1.

²⁰ BIONDICH, *Stjepan Radić*, 160.

²¹ Iz širokoga kruga pristaša regrutira se članstvo, jednako su važni za lokalno djelovanje i uspjeh stranke, a vodstvo stranke treba biti odgovorno i njima. *A Guide to Political Party Development*, 5-6; SCARROW, *Political parties*, 4-15.

²² „Od uprave i uredništva ‘Doma’”, *Slobodni dom* (Zagreb), 9. 2. 1921., 4.

Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke (1922.), *Uputa za osnivanje mjesnih organizacija Hrvatske Seljačke Stranke* (1926.) (dalje: *Uputa* (1926.)) te *Red ili pravilnik Hrvatske Seljačke Stranke (skraćeno HSS)* (1927.) (dalje: *Red* (1927.)).²³ O praksi svjedoče izvješća koja su lokalne organizacije slale vodstvu stranke te rijetki dokumenti samih lokalnih organizacija.

Lokalne organizacije

„Sva politika je lokalna”, popularna je američka uzrečica. Doista, lokalne organizacije i njihovi aktivni članovi drže se preduvjetom stranačkoga uspjeha u demokratskom sustavu.²⁴ To je svakako vrijedilo i za HSS, stranku kojoj je temelj činilo seljaštvo (ili 75% tadašnjega stanovništva). Sa širenjem članstva 1920-ih pojavili su se sasvim novi organizacijski izazovi. Svakako su najvažniji bili stvaranje što cjelovitije mreže lokalnih organizacija te njihovo povezivanje s vodstvom.

Drži se da je 1920-ih ustrojena potpuna stranačka organizacija u Hrvatskoj (čak i u Bosni i Hercegovini i Vojvodini²⁵), koja je pratila upravnu podjelu zemlje. Znači, ustrojene su brojne mjesne, a onda i kotarske (u provinciji) te gradske organizacije HSS-a. Iako su bile predviđene i općinske organizacije, pokazalo se da one tijekom 1920-ih još nisu redovni dio stranačke strukture.

Prijelom: preustroj lokalnih organizacija (zima 1920./1921.)

Prvih 16 godina postojanja stranka je u selima imala samo povjerenike/pouzdanike, koji su bili njezina poveznica s članovima i pristašama.²⁶ Tek je pred izbore za Konstituantu krajem 1920. počela osnivati izborne organizacije, koje su postavljale privremene predstavnike na biralištima. Te su izbore obilježile brojne nepravilnosti, kojima HSS sa svojom nedovoljno čvrstom organizacijom nije mogao parirati.²⁷ Izborna nasilje, ali i rezultat koji je pokazao da je HSS-ovo biračko tijelo u eksplozivnom porastu, potaknuli su skore promjene. Desetak dana nakon izbora Glavni odbor prihvatio je prijedlog

²³ „Uputa u uređivanje (organizaciju) stranke”, 65-68; „Točna uputa u političku organizaciju Hrvatske republikanske seljačke stranke (ili skraćeno HRSS)” (dalje: *Točna uputa* (1921.)), *Slobodni dom*, 5. 1. 1921., 2; HR-HDA-1451-HSS, *Uputa organizacijama Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke, „o Božiću” 1922.* (potpisuje predsjednik S. Radić) (dalje: *Uputa* (1922.)); HR-HDA-1451-HSS, *Uputa za osnivanje mjesnih organizacija Hrvatske Seljačke Stranke, „na Ivanje” 1926.* (potpisuje Predsjedništvo, tj. u njegovo ime S. Radić, V. Maček, J. Predavec, J. Krnjević, S. Košutić) (dalje: *Uputa* (1926.)); „Red ili pravilnik Hrvatske Seljačke Stranke (skraćeno HSS)” (dalje: *Red* (1927.)), *Dom*, 22. 5. 1927., 6-7.

²⁴ *A Guide to Political Party Development*, 5.

²⁵ IŠEK, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke*, 152-153.

²⁶ Rani način organizacije predviđen je u: „Uputa u uređivanje (organizaciju) stranke”, 65-68.

²⁷ *Točna uputa* (1921.).

Predsjedništva o „podpunoj” organizaciji stranke prema poreznim općinama (7. prosinca 1920.). Tim preustrojem započinje izgradnja njezine moderne, hijerarhijske mreže organizacija, koja je pratila službene upravne razine, kao i prijelaz na složeniji predstavnički sustav. Ipak, napominjemo da izvori jasno svjedoče da se radilo o višegodišnjem procesu te da praksa nije uvijek odgovarala normativnim postavkama.

Tim su preustrojem temeljne jedinice postale organizacije na području poreznih općina. Negdje je mjesna organizacija obuhvaćala više malih sela (ali ne udaljenih), a drugdje je moglo biti više njih u većem mjestu. O području mjesne organizacije krajnju je odluku donosilo lokalno članstvo, koje je trebalo procijeniti što je za njih najpraktičnije. Na „pouzdanom sastanku” (u privatnoj kući i samo za pristaše) za svaku je poreznu općinu trebalo izabrati odbor od osam članova (predsjednik, potpredsjednik, tajnik, blagajnik i četiri člana). Za članove tih odbora korišten je i stari pojam *povjerenik*, koji je uskoro nestao i zamijenjen je suvremenijim (*član odbora*, *odbornik*). Povjerenici su međusobno birali *pouzdanika*, tj. predstavnika organizacije na području porezne općine (uskoro: *predsjednik mjesne organizacije*). Odbor je trebao održavati tjedne sastanke i osigurati dobro obavještanje članstva (stoga obveza pretplate na stranački tisak i redovni sastanci na višim razinama). Na tom ranom stupnju organizacije predviđeni su i mjesečni kotarski sastanci povjerenika, koji onda biraju *glavnoga pouzdanika* za cijeli kotar (uskoro: *predsjednik kotarske organizacije*). Na kotarske sastanke obvezno dolaze narodni zastupnici i članovi Glavnoga odbora iz toga kotara, pa su već tada trebali biti glavna mjesta komunikacije s vodstvom stranke.²⁸ Računalo se da bi stranka u dogledno vrijeme trebala imati oko milijun organiziranih pristaša u gotovo 3000 mjesnih organizacija.²⁹

Upute iz idućih godina ne donose znatne promjene. Sastanci su i dalje obvezni (tjedni u mjesnim organizacijama i mjesečni u kotarskim), kao i pretplata na *Dom*. Iako je dotad bilo jasno da se državno zakonodavstvo ustalilo dajući aktivno političko pravo samo muškarcima iznad 21. godine života³⁰, HSS je zadržao dobnu granicu za članstvo od 18 godina, a i dalje je bilo predviđeno upisivanje žena (*Uputa* (1926.), *Red* (1927.)). Jedino su se ustalili novi pojmovi: predsjednici (nestaju povjerenici i pouzdanici) te mjesne ili kotarske organizacije.

Glavni način djelovanja lokalnih organizacija postaju redovni sastanci. Za razliku od javnih skupština, koje su se mogle održati samo uz dozvolu

²⁸ Stjepan RADIĆ, „Svi na posao za podpunu organizaciju HRSS”, *Slobodni dom*, 15. 12. 1920., 4; *Točna uputa* (1921.).

²⁹ Stjepan RADIĆ, „Vieće predsjednika organizacija HRSS”, *Slobodni dom*, 24. 9. 1922., 1-2. Samo u Banskoj Hrvatskoj bilo je preko 3000 poreznih općina (od čega oko 2500 hrvatskih, a računalo se i na neki uspjeh u nacionalno miješanim) te još „koja stotina hiljada više” izvan Banske Hrvatske. Prosječno je desetak poreznih općina činilo jednu upravnu, a po kotaru se računalo na oko 15 upravnih općina.

³⁰ BALKOVEC, *Svi na noge*, 9-14.

nadležne uprave, sastanci nisu održavani u javnom prostoru. Tražilo se da budu, po mogućnosti, u privatnim kućama, ne u gostionicama, a sudionike se pozivalo. Prema još uvijek važećem zakonu iz 1875., država je takve sastanke morala dopustiti, a njezin je izaslanik mogao samo provjeriti imaju li prisutni poziv.³¹ U praksi su i takvi sastanci okupljali velik broj ljudi („cijelo selo”, 100-200 ljudi).

Treba naglasiti još jedan važan pokazatelj osnaživanja lokalnih organizacija. Naime, od samih početaka imale su financijsku samostalnost. One same, „po miloj svojoj volji”, određuju prihode (od nikakvih do selektiranih prema imovinskom stanju) i rashode. Obveza prema općoj stranci bili su troškovi pretplate na *Dom* (i to samo za odbornike) te putni troškovi gostujućih govornika.³² Osim toga, obvezno je bilo davanje priloga u izborni fond jer su stranke same snosile svoje izborne troškove. Ta su davanja bila minimalna, isprva 2 krune / 0,5 dinara (1921.), pa 1 dinar (1923.), a poslije su povećana na 5 dinara (1926.).³³

Mjesne organizacije

Temelj mreže postale su mjesne organizacije. U njima su obavljani izravni izbori, kojima su birani članovi mjesnih odbora i njihovo vodstvo. Prema *Uputi* (1922.), trebale su održavati sastanke „prema potrebi” (najmanje jednom mjesečno), na njima raspravljati o „političkom, prosvjetnom i gospodarskom stanju i radu” te o tome izvještavati vodstvo stranke. *Uputa* (1926.) opet spominje tjedne sastanke mjesnih organizacija. Na njih su povremeno dolazili predsjednik i/ili tajnik kotarske organizacije, a ponekad i narodni zastupnik, koji su tako izravno komunicirali sa svim članovima. Primjer predsjednika đurđevačke kotarske organizacije pokazuje kako je to moglo izgledati. On je u dvadesetak dana (19. prosinca 1926. – 9. siječnja 1927.) obišao sve mjesne organizacije i održao 30 „pouzdatih sastanaka”, na kojima je prisustvovalo od 50 do 200 pristaša.³⁴ U tom se slučaju radilo o pripremi oblasnih izbora, međutim to nije značilo da se nakon toga moglo mjesecima ili godinama ne raditi ništa. Bilo je to iznimno turbulentno desetljeće, u kojem je uvijek novi poticaj tjerao dužnosnike na rad s članstvom. Spomenimo samo skupštinske izbore svake druge godine, a osim toga općinske, gradske i oblasne izbore, pa promjene u politici vodstva (odlazak Radića u inozemstvo, napuštanje republikanstva, koalicija s nekad najvećim neprijateljem Svetozarom Pribičevićem), koje je svaki put trebalo tumačiti na seriji sastanaka. U svakom slučaju, lokalni dužnosnici, kao i oni u vodstvu stranke, morali su biti stalno na terenu, tumačiti i obnavljati povjerenje u stranku.

³¹ „Zakon o pravu sakupljati se od 14. siječnja 1875.”, 25-26 (§ 2., § 3., § 4.).

³² *Točna uputa* (1921.), 2.

³³ *Uputa* (1926.).

³⁴ HR-HDA-1451-HSS, Predsjednik kotarske organizacije Đurđevac Predsjedništvu HSS, 10. 1. 1927.

Spomenimo da 1920-ih još mnoga sela – unatoč izričitom zahtjevu stranke da se pretplate na *Dom* – nisu imala uhodano informiranje preko novina, pa su im sastanci i kontakt uživo i dalje bili glavni način da čuju što se događa u politici.³⁵ I tamo gdje se čitalo novine to nije moglo zamijeniti osobni kontakt i priliku da se razmijene konkretne (lokalne) informacije.

Mjesne organizacije trebale su slati svoje predstavnike u općinsku organizaciju (predsjednik, potpredsjednik, tajnik i blagajnik ulaze u općinski odbor) te kotarsku organizaciju (samo predsjednik). Na tim su razinama bili obvezni mjesečni sastanci. Predsjednik kotarske organizacije automatski je postajao članom Glavnoga odbora stranke, znači vodstva, pa mu je dužnost bila i komunikacija s Predsjedništvom stranke.³⁶

U *Uputi* (1922.) samo je „seoska” (mjesna) organizacija nazvana *organizacijom*, a sve ostalo su *odbori* (općinski i kotarski), iako se u praksi sve nazivalo organizacijama. Međutim, ta početna pojmovna razlika nije slučajna jer pokazuje i izborni sustav. Naime, samo se na prvoj razini biralo izravno, a sve ostalo su „odbori” u koje ulaze predstavnici po svojim dužnostima s prve (mjesne) razine. Drugim riječima, u mjesnim su organizacijama izravno birani svi dužnosnici lokalnih organizacija (do kotarske). Ti *odbornici*, koji su automatizmom ulazili na višu razinu, jedino su između sebe birali vodstvo kotarske organizacije (i općinske, gdje je postojala).

Općinske organizacije ostale su 1920-ih opcionalne. Ako su mjesne organizacije smatrale da im je potrebna, onda su predsjednici, potpredsjednici, tajnici i blagajnici (četiri dužnosnika iz mjesnih odbora) birali općinski odbor. Vodstvo ga je preporučivalo samo u velikim općinama (*Uputa* (1926.)). Izvori potvrđuju da su bile rijetke i da su se ustrojavale tamo gdje je postojala izgrađena mreža mjesnih organizacija i potreba za operativnom međurazinom.³⁷

Kotarske organizacije

U njih su izravno ulazili predsjednici mjesnih organizacija, pa je i broj članova kotarskih organizacija ovisio o broju mjesnih.³⁸ Mjesta koja još nisu

---

³⁵ GMNG-FKD, Dnevnik Karla Dieneša (dalje: Dnevnik KD), 5. 9. 1926. Držeći sastanke po selima, primjećuje da negdje članovi ne primaju nikakve novine (osim predsjednika mjesnoga HSS-a), ali i da je tamo zbog toga lakše raditi. U mjestima gdje seljaci prate različiti (i protivnički) tisak teže je steći povjerenje.

³⁶ *Uputa* (1922.). Predsjednik kotarske organizacije mogao je ujedno biti narodni zastupnik, a u tom slučaju u Glavni odbor ulazio je potpredsjednik kotarske organizacije. *Uputa* (1926.).

³⁷ HR-HDA-1451-HSS, Zapisnik sastanka HSS općine Lončari-Obudovac (Orašje), 29. 2. 1928.; HR-HDA-1451-HSS, Kotarska organizacija Virovitica uredniku *Doma*, 4. 1. 1928.

³⁸ *Uputa* (1926.). Poslije, s razvojem mreže i porastom broja općinskih organizacija, kotarska organizacija definirana je kao tijelo u koje ulaze predsjednici svih mjesnih i općinskih organizacija. HR-HDA-1451-HSS, *Upute za izborne organizacije HSS*, 20. 7. 1935. (dalje: *Upute* (1935.)).

imala stranačku organizaciju privremeno su mogli zastupati pristaše.³⁹ No, u praksi se nije držalo pravila da na sastanke može doći samo jedan predstavnik. Mjesne organizacije zastupale bi obično jedna do tri osobe, ali moglo ih je doći i znatno više (čak dvadesetak⁴⁰). Stoga nije bila rijetkost da se na kotarskom sastanku okupilo i preko 100 osoba.⁴¹ Stranka je zadržala visok stupanj otvorenosti sastanaka, pa su im mogli prisustvovati širi krugovi članstva, čak i pristaše. Najava važne teme uvijek je privlačila veći broj ljudi. No, oni su mogli biti samo na informativnom dijelu (obično o politici, ali moglo je biti govora i o drugima važnim stvarima, npr. porezima, nekim mjerama oblasnih odbora i sl.), pa se to znalo nazivati „širim sastankom“. Kod radnih točaka dnevnoga reda ostajali su i odlučivali samo predsjednici mjesnih organizacija, što je jamčilo jednaku zastupljenost cijeloga kotara pri odlučivanju. Ta otvorenost sastanaka mogla je postati problemom jedino u unutarnjim sukobima, kao što je to bilo u kotarskoj organizaciji Nove Gradiške. Oni su stoga ograničili pravo sudjelovanja samo na predsjednike mjesnih organizacija (ako „ima mjesta“ i odbornike, ali ne i druge članove) jer „pod krinkom pristaše svaki špijun može da prisustvuje ozbiljnom vijećanju“.⁴²

Članovi kotarske organizacije mogli su između sebe izabrati kotarski odbor. Primjerice, novogradišku kotarsku organizaciju činila je 41 mjesna organizacija, čiji su predstavnici, na vlastitu inicijativu, izabrali operativniji kotarski odbor („Glavni odbor“) od 11 članova (1926.).⁴³ Članovi odbora bili su automatski oni koji su činili vodstvo kotarske organizacije (predsjednik, potpredsjednik, tajnik i blagajnik), a uz njih je izabrano još sedam članova. Pri izboru se vodilo računa da članovi odbora budu iz svih dijelova kotara, a svaki je bio zadužen za mjesne organizacije u svojoj općini. U njihovu je slučaju izabran Glavni odbor jer još nisu imali općinskih organizacija.⁴⁴

³⁹ HR-HDA-1451-HSS, Kotarska organizacija Osijek, 19. 1. 1928.

⁴⁰ HR-HDA-1451-HSS, Zapisnik sastanka kotarske organizacije Pakrac, 26. 2. 1928. Neke je organizacije zastupao samo jedan predstavnik, neke njih 20-ak, a najviše domaću mjesnu organizaciju, čak 30 članova.

⁴¹ „Kotarska organizacija sisačka...“, *Dom*, 2. 5. 1928., 5. Na sastanku je bilo 90 osoba iz 17 mjesnih organizacija. „Kotarska organizacija HSS Stubica“, *Dom*, 9. 5. 1928., 5. Ovdje je došlo preko 200 članova iz 28 mjesnih organizacija.

⁴² GMNG-FKD, Zapisnička knjiga GO-KO, Sjednica Glavnog odbora kotarske organizacije, 8. 1. 1928.

⁴³ „Ovaj odbor je vrlo potreban za riješavanje važnijih i delikatnijih stvari, pošto na kotarski sastanak i nepouzdana ljudi dolaze – a i sa tehničkog stanovišta je potrebno, je[r] manje njih na okupu lakše mogu riješavati stvari nego ako ih je previše, te svaki želi da se upliće. Nadalje preuzimaju pojedini odbornici brigu nad nekoliko sela u svojem kraju, pa će tako evidencija o raspoloženju i potrebi naroda biti mnogo uspješnija i bolja!“ GMNG-FKD, Dnevnik KD, 20. 6. 1926. Zadaća mu je bila da „prima molbe, formulira zaključke, pripravlja predloge, i budno pazi na sve pojave u kot. organizacijama“. GMNG-FKD, Dnevnik KD, 4. 7. 1926.

⁴⁴ GMNG-FKD, Zapisnička knjiga GO-KO, Sjednice Glavnog odbora kotarske organizacije, 4. 7. 1926. i 29. 8. 1926.

Vodstvo stranke

Pri analizi tijela koja su činila vodstvo HSS-a zanimalo nas je koliko su bile zadovoljene dvije pretpostavke unutarstranačke demokracije: postojanje skupštine (koja kontrolira izvršno tijelo, tj. Predsjedništvo) i njezino redovito sastajanje (osiguran utjecaj članstva na odlučivanje o ključnim pitanjima).⁴⁵ Struktura vodstva pokazala se složenijom od ovoga jednostavnog modela, k tome i promjenjivom, a redovitost je oscilirala. To je bio odraz s jedne strane burnoga formiranja stranke, kao i unutarstranačkih sukoba (primjerice, od-cjepljenja onih koji formiraju Hrvatsku federalističku seljačku stranku), a s druge strane represije državnoga režima, koji je uglavnom bio nesklon HSS-u.

Glavna skupština: skupština u nestajanju

Osnovno predstavničko tijelo trebala je biti – i neko je vrijeme bila – Glavna skupština. Trebala je odlučivati o ključnim pitanjima, od stranačkih dokumenata do potvrđivanja kandidata za parlamentarne izbore. Do preustroja stranke 1920./1921. stranku su činile mjesne skupine pristaša i članova, koje su birale svoje *povjerenike* kao članove Glavne skupštine. No, već je pred rat broj povjerenika postao prevelik za redovne skupštine (od 325 u godini 1905. došao je na oko tisuću u 1914.).⁴⁶ Do rata ih je stoga održano pet, a nakon njega još toliko (11. skupština je zabranjena).⁴⁷ Kako je definirana ta široka „baza” pokazuje poziv na 8. glavnu skupštinu u Zagrebu 11. travnja 1920. Na nju su mogli doći svi članovi Glavnoga odbora te svi „pristaše i pristašice” (!) koji „dobiju ovlasti”, a dobivalo ih se tako da bi sakupili barem deset potpisa (ili križeva!).⁴⁸ Bila je to praksa koju su imali od prve skupštine (1905.).⁴⁹

No, taj je način s razvojem stranačke strukture i njezinim omasovljivanjem postao problematičan. Skupštine iz najintenzivnije godine, 1920., kad su sazvane tri puta, prilično osciliraju u broju sudionika. Na prvu, travanj-sku, došla su 5382 povjerenika.⁵⁰ Na idućoj skupštini u listopadu iste godine

⁴⁵ VON DEM BERGE et al., *Measuring Intra-Party Democracy*, 9-10.

⁴⁶ *Uputa* (1926.).

⁴⁷ „Nacrt ustava...”, *Slobodni dom*, 9. 3. 1921., 2-3.

⁴⁸ „Osma glavna skupština seljačke stranke”, *Slobodni dom*, 19. 3. 1920., 3.

⁴⁹ „Opis osme glavne skupštine”, *Slobodni dom*, 21. 4. 1920., 3. Od problema koje su morali rješavati kod takva načina pozivanja i legitimiranja navode i loš rad pošte (pa se moralo osobno kontaktirati) ili to da mnogi nisu imali papira i tinte da napišu punomoć.

⁵⁰ „Nacrt ustava...”, *Slobodni dom*, 9. 3. 1921., 2-3. Kao ilustracija u kakvim se uvjetima izgrađivala stranka: uoči skupštine Radić je opet uhićen, a vlast je pokušala onemogućiti njezino održavanje na druge načine. Nakon nekoliko zabrana i mijenjanja lokacija na kraju je u zadnji trenutak mjesto održavanja prebačeno sa zagrebačkoga područja u 15 km udaljen Podused. U HSS-u su računali da zato trećina ljudi nije došla – jer više nisu mogli toliko pješaćiti (većina je već pješaćila kilometrima do Zagreba). „Hrvatsko seljačstvo postaje gospodarom svoje domovine Hrvatske”, *Slobodni dom*, 14/1920, br. 6 (14. 4. 1920.), 2; „Opis osme glavne skupštine”, *Slobodni dom*, 21. 4. 1920., 3.

sudjelovalo ih je oko 4000⁵¹, a slijedila je izvanredna glavna skupština 8. prosinca, na koju je prema HSS-ovu tisku došlo preko 10.000 povjerenika i oko 50.000 pristaša.⁵² U tom je trenutku trebalo potvrditi ključne promjene u stranačkoj politici (promjenu imena u „republikanska” te odobravanje politike koju je to povlačilo), pa je i okupljeno najšire moguće stranačko tijelo. Očito se Glavnu skupštinu shvaćalo fleksibilno i u ritmu sazivanja (te je godine sazvana tri puta) i u broju sudionika. Kod važnih pitanja stranci je bilo važnije dobiti potvrdu što širega članstva nego formalni postupak s obzirom na to da je na skupu sa 60.000 prisutnih bilo nemoguće organizirati izjašnjavanje samo članova Glavne skupštine. U ovom slučaju okupljeni je narod aklamacijom prihvaćao prijedloge i zaključke koje su priredili Glavni odbor i Narodno zastupstvo.⁵³

Poziv na skupštinu u svibnju 1921. pokazuje promjene koje su se odvijale proteklih mjeseci, tijekom kojih je stranka dobila čvršću lokalnu strukturu (lokalne organizacije). U Glavnu skupštinu – uz narodne zastupnike i članove Glavnoga odbora – sada ulaze predsjednici mjesnih organizacija (ne više povjerenici). Pozivanje pristaša i preporuka da dođu organizirano, sa zastavama i glazbom, pokazuje da je svibanjska skupština trebala ne samo imati radni karakter nego biti i politička manifestacija.⁵⁴ Njezina zabrana i druge represivne mjere natjerale su vodstvo da jasnije odijeli javne skupštine i stranačke sastanke, a porast broja organizacija doveo je do toga da Glavni odbor preuzme ulogu stranačke skupštine.⁵⁵ Iako se Glavna skupština još spominje u *Uputi* (1926.), nema je više u *Redu* (1927.).⁵⁶

Glavni odbor: zamjenska skupština

Godine 1914. Glavni odbor imao je 106 članova, koji su predstavljali svoje kotareve.⁵⁷ Međutim, s promjenama nakon rata i Glavni odbor prolazi intenzivne transformacije. Na sjednicu 1920. pozvani su članovi Glavnoga odbora (106 osoba), kao i svi suradnici *Doma* (muškarci i žene!) (njih 64).⁵⁸ Nakon prvih izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. pridružili su im se i narodni zastupnici (koji su održavali i svoje zasebne sjednice). Sastav Glavnoga odbora u ljeto 1923. odražava promjene u razvoju stranačke mreže. U njega sada ulaze

⁵¹ „Odlučan korak za izbor. pobjedu seljačke stranke”, *Slobodni dom*, 27. 10. 1920., 4.

⁵² „Nacrt ustava...”, *Slobodni dom*, 9. 3. 1921., 2-3.

⁵³ „Izvanredna glavna skupština Hrvatske republikanske stranke dne 8. prosinca u Zagrebu”, *Slobodni dom*, 10. 12. 1920., 1-2; 15. 12. 1920., 3.

⁵⁴ Stjepan RADIĆ, „Jedanajstu glavnu skupštinu...”, *Slobodni dom*, 4. 5. 1921., 1.

⁵⁵ „Seljačka stranka je na vrhuncu...”, *Slobodni dom*, 25. 5. 1921., 2-3. Umjesto skupštine održana je „prva glavna skupština predsjednika svih organizacija”, na kojoj su sudjelovali oni koji su uspjeli doći do (tih dana blokiranog) Zagreba.

⁵⁶ *Uputa* (1926.); *Red* (1927.).

⁵⁷ *Uputa* (1926.).

⁵⁸ „Prva sjednica glavnoga odbora HPSS poslie predsjednikove osude”, *Slobodni dom*, 1. 9. 1920., 1-2.

dvije kategorije članova, *izborni* (predsjednici kotarskih organizacija) i *stalni* (svi osnivači stranke i svi narodni zastupnici).⁵⁹

Glavni odbor na svojim je sjednicama raspravljao o svim pitanjima vezanim uz stranku i njezinu politiku, a među ostalim je odobravao listu kandidata za narodne zastupnike. On je birao i Predsjedništvo, a odgovarao je Glavnoj skupštini. Tako se navodi još u *Uputi* (1926.), kad više i nema saziva Glavne skupštine.

Kao operativnije tijelo od Glavne skupštine, sastajao se nešto češće, a radi praktičnosti sjednice su mu usklađivane s (rjeđim) glavnim skupštinama i (češćim) sjednicama Narodnoga zastupstva. Na njegovim sjednicama vrijedilo je isto pravilo otvorenosti, pa je broj prisutnih obično bio veći od broja članova Glavnoga odbora. Tako je sjednici u listopadu 1921. nazočilo 400 osoba⁶⁰, a u ožujku 1922. čak tisuću (uz članove Glavnoga odbora došao je i velik broj predsjednika organizacija i povjerenika).⁶¹ Pristup većega broja osoba zapravo se ohrabrivao jer je svjedočio o široj stranačkoj bazi i političkom aktivizmu. Poslije je i sam Radić za takvu brojnost rekao da je bila „više manifestacija” nego „prava sjednica” (govoreći o tisuću sudionika na sjednici 31. siječnja 1923.).⁶² Problem je u ranim 1920-ima više bio prostor nego zatvaranje procesa odlučivanja, jer je za sjednice s tolikim brojem sudionika u Zagrebu bilo malo lokacija. Za doista velike sastanke odgovarao je samo Hrvatski sokol, pa su više zbog toga ponekad ograničavali broj sudionika.⁶³

Glavni odbor nije se sastajao u vrijeme velikih vanjskih pritisaka, ali i unutarnjih promjena stranačke taktike (od 1. srpnja 1923. do 21. svibnja 1927.). U pozivu na sjednicu 1927. navedeno je da trebaju doći svi predsjednici kotarskih organizacija (ili zamjenici), narodni zastupnici, oblasni zastupnici (koji su nova kategorija unutar „stalnih članova”) te stari članovi Glavnoga odbora (ta je nejasna formulacija izazvala zbunjenost, pa su se javljali i članovi Glavnoga odbora od prije Prvoga svjetskog rata).⁶⁴ Računalo se na oko 250 sudionika, pa je odmah napomenuto da ne mogu doći predsjednici mjesnih organizacija ili pristaše. Iako su se potrudili ograničiti i definirati sudionike, u praksi je i dalje dolazilo do znatnih razlika. Vinkovački je kotar, primjerice, zastupalo pet predstavnika (predsjednik kotarske organizacije i četiri oblasna zastupnika), bjelovarski kotar njih 11 (pet starih članova Glavnoga odbora i

⁵⁹ „Redovita sjednica glavnoga odbora HRSS...”, *Slobodni dom*, 10. 5. 1923., 6.

⁶⁰ Stjepan RADIĆ, „Hrvatski seljački dani u Zagrebu”, *Slobodni dom*, 7. 11. 1921., 1.

⁶¹ „Na 15. sjednici...”, *Slobodni dom*, 6. 3. 1922., 8.

⁶² „Sjednica glavnoga odbora HSS održana dne 21. svibnja 1927. u Zagrebu”, *Dom*, 22. 5. 1927., 1.

⁶³ „Dvadeseta sjednica hrvatskoga narodnoga zastupstva...”, *Slobodni dom*, 17. 9. 1922., 6. Upozorava se pristaše da neće moći ući na sjednicu jer se ne može održati u prostorijama Hrvatskoga sokola (vrijeme njegova konflikta s režimom).

⁶⁴ „Viećanja glavnoga odbora HRSS dne 1. srpnja o. g.”, *Slobodni dom*, 4. 7. 1923., 1-2. Poslije Radić navodi kao posljednju sjednicu 31. siječnja 1923. Stjepan RADIĆ, „Sazivam sjednicu glavnoga odbora Hrvatske Seljačke Stranke...”, *Dom*, 20. 4. 1927., 4-5; HR-HDA-1451-HSS, Prijave za sjednicu Glavnog odbora HSS-a 21. 5. 1927.

šest oblasnih zastupnika), a Livno samo tri predstavnika (predsjednik kotarske organizacije, narodni i oblasni zastupnik). Bilo je i onih, primjerice Travnik, koji su poslali cijelo kotarsko vodstvo (predsjednika, potpredsjednika i tajnika).⁶⁵ Na sjednici je na kraju sudjelovalo oko 500 osoba.⁶⁶ To nikako nije bila „manifestaciona” sjednica. Na njoj je donesen novi *Red (1927.)*, koji potvrđuje organizacijske promjene do kojih je došlo u međuvremenu. (Materijale je pripremio Narodno zastupstvo, ali svoje su prijedloge bile pozvane dati i lokalne organizacije.) On je označio svojevrsni prijelaz u zrelu fazu stranke, koja u tom trenutku ima ustrojenu mrežu lokalnih organizacija na području koje se u budućnosti više neće znatnije širiti. Potvrđene su i promjene u vodećim tijelima stranke. Zbog složenosti poslova uvodi se novo tijelo – Izvršni odbor, koji sastavom odgovara socijalnoj strukturi i prostornoj proširenosti stranke. Ono što nam je ovdje najvažnije jest da više nema Glavne skupštine, a njezinu ulogu i službeno preuzima Glavni odbor. Time je potvrđeno ono što se već primjenjivalo u praksi, tj. da je zastupanje u stranačkoj skupštini (bez obzira na naziv) prešlo s mjesne na kotarsku razinu.⁶⁷

Narodno zastupstvo: proširena uloga

Između lokalnih organizacija i vodstva stranke nalazio se Glavni odbor, no ubrzo se pokazalo da je veću važnost dobilo jedno posebno tijelo. Radilo se o Narodnom zastupstvu, tj. tijelu koje u klasičnim sustavima zovemo klubom zastupnika i predstavlja ono „treće lice” stranke, tj. stranku u tijelima državne vlasti.⁶⁸ Ono ne čini klasičnu stranačku strukturu o kojoj se govori kod unutarstranačkoga odlučivanja. Međutim, u praksi je upravo to tijelo postalo najvažnijom poveznicom lokalnih organizacija i vodstva te posrednik u odlučivanju na te dvije razine.

Činili su ga narodni zastupnici izabrani na skupštinskim izborima. Kandidate za narodne zastupnike u prvim je godinama imenovao stranački vrh, ponekad istu osobu za dva kotara jer nije bilo dovoljno ljudi koji bi mogli obnašati tu funkciju.⁶⁹ No, uskoro je mreža ojačala i zastupnici su od tada u načelu dolazili iz kraja koji su i zastupali. Tada se i pri njihovu izboru počelo

⁶⁵ HR-HDA-1451-HSS, Prijave za sjednicu Glavnog odbora HSS-a 21. 5. 1927. Kotarska organizacija Vinkovci Predsjedništvu HSS, 5. 5. 1927.; Kotarska organizacija Bjelovar, 9. 5. 1927.; Kotarska organizacija Livno, 11. 5. 1927.; Anto Buljan, oblasni zastupnik, 13. 5. 1927.; Kotarska organizacija Travnik, 14. 5. 1927.

⁶⁶ „Sjednica glavnoga odbora HSS”, *Dom*, 22. 5. 1927., 7.

⁶⁷ „Još neke upute za kotarske sjednice...”, *Dom*, 11. 5. 1927., 3-4; „Proširenje vodstva HSS...”, *Dom*, 11. 5. 1927., 4; *Red (1927.)*.

⁶⁸ Usp. KATZ, MAIR, „The Evolution of Party Organization in Europe”, 593-617. Autori razlikuju „tri lica” stranke: stranku na terenu (lokalno), stranačko vodstvo i stranku u javnim službama (u državnim tijelima, parlamentu i dr.).

⁶⁹ Prvo su kandidirani osnivači HSS-a, a onda „onim redom, kojim se tko iztaknuo svojim radom za proširenje seljačke stranke”. „Odlučan korak za izbor. Pobjedu seljačke stranke”, *Slobodni dom*, 27. 10. 1920., 4.

pitati kotarske odbore. Time je osiguran utjecaj lokalnih organizacija na tijelo koje je uskoro postalo važnije od Glavnoga odbora zbog svoje stalne aktivnosti te uloge koju je imalo u intenzivnoj komunikaciji vodstva i lokalnih organizacija.

Narodni zastupnici okupljali su se u „hrvatskom narodnom zastupstvu“ (naziv nije služben i mijenjao se tijekom vremena⁷⁰), koje se sastajalo mjesečno. HSS ga je smatrao neslužbenim *Saborom* (koji je raspušten 1920.).⁷¹ Čak su i sjednice držane prema poslovniku *hrvatskog državnog sabora*.⁷² Zastupnici su u početku polagali zakletvu hrvatskom narodu, simbolički pokazujući tko im je pravi suveren, a tek nakon kompromisa 1925. i napuštanja republikanstva davali su je kralju.⁷³

Nakon ulaska u Narodnu skupštinu 1925. zastupnici HSS-a formiraju svoj klub, koji bira predsjedništvo, koje nije moralo biti identično Predsjedništvu stranke. Sačinjavali su ga predsjednik i po dva potpredsjednika, tajnika i blagajnika.⁷⁴ Unutar Narodnoga zastupstva birani su članovi stručnih odbora (za pregovore, privredni, financijski, pravosudni, prehrambeni), u kojima su mahom bili pravnici, osim u privrednom (seljaci i ekonomisti).⁷⁵

Narodno zastupstvo proglašavalo je glavne stranačke odluke, posebice one koje su se ticale njegova djelovanja, znači parlamentarnoga zastupanja (primjerice, bojkot ili ulazak u Narodnu skupštinu).⁷⁶ Njihovi su zaključci postali službeni stav stranke prema tekućim političkim događanjima (memorandum, zaključci⁷⁷), a iznosili su se pred članstvo da bi ih ono potvrdilo (bilo kroz predstavnička tijela Glavnu skupštinu⁷⁸ ili Glavni odbor, bilo na

---

⁷⁰ Hrvatsko narodno zastupstvo, Republikanska zastupnička većina, a nakon ulaska u Narodnu skupštinu Klub narodnih zastupnika, Hrvatski seljački klub itd.

⁷¹ Smatraju ga „jedinim pravnim i zakonitim nasljednikom hrvatskoga državnoga sabora“, čije ukidanje drže pravno nevaljanim. Ne proglašavaju se i formalno Saborom jer bi to dovelo, kako tumače, do građanskoga rata, ali smatraju se „podpuno ravnopravnim svakom parlamentu“. „Zaključci hrvatskoga narodnoga zastupstva izabranoga dne 18. ožujka 1923. stvoreni na prvoj skupnoj sjednici dne 23. ožujka 1923. u glavnom gradu Zagrebu“, *Slobodni dom*, 27. 3. 1923., 2 (*Isto*: 30. 3. 1923., 2-3); RADIĆ, *Politički spisi*, 394-398.

⁷² Stjepan RADIĆ, „Šestnajsta sjednica hrvatske republikanske zastupničke većine“, *Slobodni dom*, 2. 4. 1922., 4.

⁷³ „Izvanredna glavna skupština Hrvatske republikanske seljačke stranke dne 8. prosinca u Zagrebu“, *Slobodni dom*, 10. 12. 1920., 1-2; BIONDICH, *Stjepan Radić*, 173.

⁷⁴ „Novo predsjedništvo parlamentarnoga seljačkoga kluba“, *Dom*, 5. 10. 1927., 6.

⁷⁵ Stjepan RADIĆ, „Prva sjednica hrvatskoga narodnoga zastupstva“, *Slobodni dom*, 30. 3. 1923., 4-5.

⁷⁶ Odluke Hrvatskoga narodnog zastupstva 1920., 1923., 1935., 1939. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 88-90 (1920.), 138-140 (1923.), 342 (1935.), 388-390 (1939.).

⁷⁷ Primjerice: HR-HDA-1451-HSS, „Memorandum Hrvatskoga seljačkoga kluba o uvjetima, uz koje se može sastaviti vlada najšire parlamentarne koncentracije“, 17. 12. 1926. (upućen Nikoli Uzunoviću); „Zaključak HSK povodom korupcije i strahovlade izvršavanje po organima vlasti na oblastnim izborima dne 23. siječnja 1927.“

⁷⁸ „Izvanredna glavna skupština Hrvatske republikanske seljačke stranke“, *Slobodni dom*, 10. 12. 1920., 2.

javnim skupštinama, npr. Borongajska skupština⁷⁹). Vrh stranke redovito ih je izvještavao o svojem radu i tražio njihovu suglasnost ili ovlaštenje (primjerice, *ovlast* Radiću za „diplomatsku akciju”, tj. odlazak u inozemstvo 1923.⁸⁰ ili *ovlast* za vođenje „politike narodnog sporazuma”, tj. pregovore s vodećim srbijskim i drugim strankama). U izvanrednim okolnostima nakon Radićeve smrti Narodno zastupstvo potvrdilo je jednoga od potpredsjednika, Vladka Mačeka, za njegova nasljednika, iako je to bila *ovlast* Glavnoga odbora.⁸¹

Kao svojevrsno zakonodavno tijelo, imalo je glavnu riječ i u donošenju *Ustava seljačke republike Hrvatske*. Izabrali su „ustavni odbor” koji je sastavio nacrt, o kojem su zastupnici raspravljali na svojim sjednicama, dajući konkretne prijedloge za izmjene (naglašeno je da su u raspravi sudjelovali svi zastupnici, a samo na 5. sjednici dali su tridesetak ispravaka ili dopuna).⁸² Osim toga, donosili su rezolucije (zaključke) i o pitanjima međunarodne politike, tražeći podršku za hrvatske interese (primjerice, na međunarodnim konferencijama u Genovi, Haagu, Ženevi).⁸³

Iako je članstvo Narodnoga zastupstva vrlo jasno određeno, i njegove su sjednice bile do neke mjere otvorene. Primjerice, 9. sjednicu (4. kolovoza 1921.) slušalo je dvadesetak članova Glavnoga odbora i tridesetak predsjednika lokalnih organizacija.⁸⁴ To je vrijedilo i za važne sjednice, kao što je bila ona na kojoj se odlučivalo o isključenju Nikole Nikića (1926.). I ovdje su bili prisutni neki članovi Glavnoga odbora i predsjednici pojedinih organizacija, a činjenica da su bili tamo okarakterizirana je kao „stari običaj” da dođu i slušaju „u koliko to samo prostor dopušta” (Radićeva izjava na prigovor da ima i nečlanova Kluba).⁸⁵ Štoviše, od studenoga 1926. tražilo se da na sjednice dolaze i zamjenici narodnih zastupnika kako bi i osobno čuli rasprave i vidjeli koliko je težak i odgovoran posao u Narodnoj skupštini, a na sjednicama im se dodjeljivao konkretan posao da bi i oni postali aktivniji.⁸⁶

⁷⁹ „Veličanstvena skupština HRSS u Zagrebu (Stenografski pribilježio narodni zastupnik inženir August Košutić)”, *Slobodni dom*, 18. 4. 1923., 1-4.

⁸⁰ „Četvrta sjednica hrvatskoga narodnoga zastupstva”, *Slobodni dom*, 22. 8. 1923., 1.

⁸¹ *Red* (1927.); MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 260-262. Glavni odbor nije se sastao zbog političkih napetosti, a ubrzo je to onemogućila diktatura. Drugi potpredsjednik, Josip Predavec, ubijen je 1933., treći, Juraj Valečić, umro je 1930., a četvrti, Dragutin (Karla) Kovačević, pristupio je režimu. U tim okolnostima Mačekovo vodstvo više nije dovedeno u pitanje.

⁸² Stjepan RADIĆ, „Ustav neutralne seljačke republike”, *Slobodni dom*, 23. 2. 1921., 1; „Četvrta sjednica naše zastupničke većine”, *Slobodni dom*, 9. 3. 1921., 1; Stjepan RADIĆ, „Ustav seljačke republike posve je gotov”, *Slobodni dom*, 13. 4. 1921., 1-2.

⁸³ „Hrvatsko narodno zastupstvo zahtjeva u Genovi...”, *Slobodni dom*, 9. 4. 1922., 1-2; „Pozdrav sa XVIII. sjednice hrvatskoga narodnoga zastupstva britanskom prvom ministru”, *Slobodni dom*, 9. 7. 1922., 2; „Hrvatsko narodno zastupstvo za pravo samodredjenja naroda hrvatskoga”, *Slobodni dom*, 3. 9. 1922., 1-2.

⁸⁴ „Deveta sjednica hrv. zastupničke republikanske seljačke većine”, *Slobodni dom*, 12. 9. 1921., 1.

⁸⁵ „Sjednica Hrvatskoga Seljačkoga Kluba...”, *Dom*, 14. 7. 1926., 5.

⁸⁶ „Buduća sjednica Hrvatskoga Seljačkoga Kluba...”, *Dom*, 13. 10. 1926., 4.

Nakon oblasnih izbora narodni zastupnici održavali su zajedničke sjednice s oblasnim zastupnicima, određujući tako smjer rada oblasnih skupština. Na tim se sastancima govorilo samo o konkretnim gospodarskim i društvenim problemima (ne i politici).⁸⁷

Zastupstvo je pratilo i razne oblike suradnje s drugim strankama, s kojima je formiralo zajedničke klubove. Najčvršće su se nakon formiranja Seljačko-demokratske koalicije 1927. povezali sa Samostalnom demokratskom strankom (SDS), s kojom su ustanovili zajednički Poslovni odbor (osam članova), kojim su predsjedavali naizmjenice predsjednici svakoga kluba (Radić/Maček te Pribičević).

Budući da se Zastupstvo, za razliku od Glavne skupštine ili Glavnoga odbora, redovito sastajalo, *de facto* je postalo glavna veza između stranačkoga vrha i članstva. Na svojim su sastancima zastupnici podnosili i izvješće o vlastitom radu na terenu, a njima su se obraćale lokalne organizacije HSS-a, upućujući im najrazličitije molbe u vezi sa svojim problemima.⁸⁸ Konkretnu potrebu s terena tako su izravno dolazile do tijela koje je moglo najviše učiniti da bi se one riješile. Da su to i činili pokazuju istupi u Narodnoj skupštini. Stoga je veza lokalnih organizacija i vodstva uvelike ovisila o osobi zastupnika: njegovim sposobnostima, spremnosti za rad, vremenu, komunikacijskim vještinama. Otuda i razlike, od dobro organiziranih kotareva sa „svjesnim” članstvom do onih nezadovoljnih držanjem vrha stranke prema njima.

Zaključno možemo reći da je Narodno zastupstvo zbog svoje simboličke uloge (*Sabor*), redovitosti sastajanja, prilike da utječe na odluke Narodne skupštine (nakon 1925.) i uloge u komunikaciji vodstva stranke i lokalnih organizacija u praksi imalo veću važnost nego što je to uobičajeno za stranačke klubove.

Predsjedništvo

Glavni odbor birao je najuže operativno vodstvo HSS-a, a to je bilo Predsjedništvo, koje mu je bilo i odgovorno. Predsjedništvo (ili predsjednik u njegovu ime) saziva Glavnu skupštinu / Glavni odbor.

Sastojalo se od osam do deset osoba. Za predsjednika je redovno potvrđivan Stjepan Radić, a uz njega su birani potpredsjednici (do četiri), tajnici (do četiri) i blagajnik.⁸⁹ Predsjedništvo je javno nastupalo kao kolektivno tijelo

⁸⁷ „Zajednička sjednica Hrvatskoga Seljačkoga Kluba...”, *Dom*, 9. 2. 1927., 6.

⁸⁸ HR-HDA-1451-HSS, Hrvatskom seljačkom klubu (razni dopisi).

⁸⁹ Godine 1923. imalo je devet članova: predsjednik S. Radić, potpredsjednici Juro Valečić, Dragutin Kovačević, Vladko Maček i Josip Predavec, tajnici Ljudevit Kežman, Stjepan Košutić i Juraj Krnjević te blagajnik Vilko Begić. „Viećanja glavnoga odbora HRSS dne 1. srpnja o.g.”, *Slobodni dom*, 4. 7. 1923., 1-2. Na idućoj sjednici Glavnoga odbora (tek 21. svibnja 1927.) predsjednik i potpredsjednici ostali su isti, a tajnici su bili Juraj Krnjević, August Košutić, Ivan Čelan i Stipe Matijević (nema više blagajnika). „Sjednica glavnoga odbora HSS”, *Dom*, 22. 5. 1927., 7. U kolovozu 1928. Predsjedništvo čine novi predsjednik V. Maček, potpredsjednici J. Predavec, J. Valečić i D. Kovačević, tajnici J. Krnjević i A. Košutić, a kao blagajnici su

uglavnom u vrijeme odsutnosti S. Radića (boravak u inozemstvu 1923./1924.). Na svojim je sjednicama raspravljalo o svim važnim pitanjima za stranku i njezinu politiku te usmjeravalo rad Narodnoga zastupstva.⁹⁰

Od 21. svibnja 1927. uz Predsjedništvo važnu ulogu ima Izvršni odbor (24 člana), koji zasjeda zajedno s Predsjedništvom.⁹¹ Odbor je preuzeo dio poslova oko izbora (prihvaćanje kandidacijskih lista za parlamentarne izbore).⁹²

Kao i kod svih drugih tijela, i sjednicama „vodstva” (Predsjedništva) mogli su prisustvovati „po običaju” i drugi (primjerice, svi narodni zastupnici koji su toga dana u Zagrebu⁹³).

*

Možemo zaključiti da je tijekom 1920-ih stranka stvorila čvrstu mrežu svojih organizacija te strukturu koja je trebala jamčiti najšire odlučivanje. Doduše, početna se širina morala ograničiti zbog praktičnosti i bilo je nužno prijeći na predstavničko odlučivanje. Podignuta je i razina koja je zastupljena u glavnom predstavničkom tijelu s mjesne (Glavna skupština) na kotarsku organizaciju (Glavni odbor). Osim mogućnosti odlučivanja preko izabranih predstavnika, sva su stranačka tijela zadržala otvorenost pri sastajanju, što je omogućivalo barem šire izravno informiranje. Možemo reći da se davala prednost sadržaju (uključivanju, komunikaciji) nad formom (kontrolom). Drugi uvjet, redovitost sastajanja, bilo je teže održavati pod represijom kojoj je stranka bila izložena. Zbog poteškoća u sazivanju širih tijela (Glavne skupštine, pa Glavnoga odbora) odlučivanje se dijelom prebacilo na Narodno zastupstvo. Radilo se o atipičnom razvoju, jer se u praksi velik dio poslova i komunikacije obavljao preko tijela koje je bilo stranački parlamentarni klub, a ne unutarstranačko zastupničko tijelo. Međutim, utjecaj kotarskih organizacija pri izboru narodnih zastupnika i kasnija stalna komunikacija osigurali su utjecaj širega članstva na rad i toga tijela (u rješavanju konkretnih životnih problema, koji su bili u domeni odlučivanja lokalnih organizacija).

Unutarstranačko odlučivanje

Kad govorimo o odlučivanju, dobro je podsjetiti da najšire stranačko tijelo nisu činili ljudi koji dotad nisu ni o čemu odlučivali i bili bi svojevrsna politička *tabula rasa*. Nova istraživanja upozoravaju da politizacija nije

---

navedeni Ivan Granda, I. Čelan i S. Matijević. „Poslove predsjednika stranke voditi će dr. Vladko Maček”, *Narodni val* (Zagreb), 14. 8. 1928., 1-2.

⁹⁰ „Važna sjednica vodstva HSS”, *Dom*, 4. 8. 1926., 6; „Četverosatno vijećanje vodstva HSS...”, *Dom*, 8. 9. 1926., 5; „Vodstvo HSS vijećalo je...”, *Dom*, 6. 10. 1926., 6.

⁹¹ *Red* (1927.). Na sjednici Glavnoga odbora u svibnju 1927. izabrana su 23 člana, a na prvoj sjednici Izvršnoga odbora kooptiran je još jedan, pa ih je ukupno bilo 24. „Sjednica glavnoga odbora HSS”, *Dom*, 22. 5. 1927., 7; „Prva sjednica izvršnoga odbora HSS...”, *Dom*, 15. 6. 1927., 5.

⁹² „Nosioći kandidatskih listi...”, *Dom*, 7. 7. 1927., 8.

⁹³ „Važna sjednica vodstva HSS”, *Dom*, 4. 8. 1926., 6.

jednosmjernan proces, samo od vrha prema dolje. Istovremeno ide i politizacija „odozdo”: obični ljudi i sami pokazuju zanimanje za politiku, a nije ih tek trebalo za nju zainteresirati. Naime, ljudi koji ulaze u moderan politički život imali su tradiciju predmodernoga odlučivanja: donosili su gospodarske odluke, po potrebi pružali otpor, a uvijek su se zanimali i za događanja šira od „parohijalnih” jer su bili svjesni da ona utječu na njihov život.⁹⁴ Zahvaljujući idejama i iskustvu (podrijetlu) glavnoga ideologa i predsjednika Stjepana Radića HSS tako prilazi svojim članovima. Drži ih osobama koje su sposobne razumjeti i navikle odlučivati, samo im treba pružiti nove alate da se snađu u modernom svijetu.

Kako je funkcioniralo odlučivanje u HSS-u pokazat ćemo na pitanjima uključenosti (inkluzivnosti), izravnoga odlučivanja (uz predstavničko), izbornosti i odgovornosti stranačkih dužnosnika te interakciji lokalnih organizacija i vodstva stranke (komunikaciji i područjima odlučivanja).

Uključivanje (inkluzivnost)

Kako su u finoj igri riječi upozorili Cross i Katz, jedno od prvih pitanja koje stranka treba definirati jest tko je za nju „demos” u demokraciji koju zagovara. Drugim riječima, to je pitanje tko u stranci zapravo donosi odluke.⁹⁵ Dosad smo pokazali kako se to pravo nastojalo osigurati razvojem strukture koja bi jamčila sudjelovanje članstva u odlučivanju, a u nastavku ćemo istražiti drugu pretpostavku: nastojanje da što širi slojevi postanu članovi stranke i unutar nje odlučuju i tako ostvaruju svoje interese. Već i to što je definirana kao masovna stranka (tada bi govorili *pokret*) značilo je da je nastojala uključiti sve: najšire društvene slojeve, razne nacije i, ne manje važno, žene (iako nisu imale pravo glasa). Ovdje ćemo pokazati i kako im je osigurala sudjelovanje u odlučivanju unutar stranke (inkluzivnost).

Najuspješnije je (i najpoznatije) uključivanje raznih društvenih slojeva, od kojih je većina tek nakon Prvoga svjetskog rata dobila pravo glasa. Za HSS je karakteristično uključivanje seljaka u stranački rad na svim razinama. S tom su praksom započeli i prije 1914., tako da su među HSS-ovim zastupnicima bili i prvi seljaci koji su 1908. i 1910. ušli u Sabor.⁹⁶ Njihova visoka zastupljenost održala se i poslije, pa je među HSS-ovim zastupnicima izabranima za Narodnu skupštinu 1923. bilo čak 56% „zemljoradnika” (39 od 70), iako je udio kasnije pao (1927. na 44%, odnosno 28 od 64 zastupnika).⁹⁷ Pazilo se i na zastupljenost seljaka u vodstvu stranke. U Predsjedništvu su dvojica od devet članova bili seljaci, obojica su pritom bili i potpredsjednici stranke (1923.).

⁹⁴ PALACIOS CEREZALES, LUJÁN, „Introduction”, 4-5.

⁹⁵ CROSS, KATZ, „The Challenges of Intra-Party Democracy”, 7.

⁹⁶ RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika*.

⁹⁷ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 163-167. „Jedini predstavnici naroda hrvatskoga”, *Dom*, 14. 9. 1927., 2; BIONDICH, *Stjepan Radić*, 226.

Nakon obnove 1927. udio u Predsjedništvu povećan im je na četvoricu. Osim toga, bili su visoko zastupljeni u novoosnovanom Izvršnom odboru, gdje je od 23 člana bilo čak 15 seljaka. U tom su trenutku u najužem vodstvu stranke od 32 osobe njih 19 bili seljaci.⁹⁸

Na to se pazilo i u lokalnim organizacijama, pa su predsjednici kotarskih, općinskih i mjesnih odbora mogli biti samo seljaci.⁹⁹ Dok se za niže razine još moglo uvažiti biranje stranački aktivnog ne-seljaka, predsjednik kotarske organizacije morao je biti seljak, inače ga je narodni zastupnik trebao smijeniti makar je „najbolji i najugledniji pristaša”.¹⁰⁰ Naravno, u gradu su na čelu organizacija bili građani i radnici.

Treba naglasiti da sudjelovanje seljaka u stranačkim tijelima nije bilo „dekorativno”. Od njih se očekivao, jasno, rad na terenu, gdje su svojim znanjem i načinom komunikacije mogli biti prihvatljiviji od nekih školovanih kolega. No, uključivalo ih se i u formiranje odluka najviše razine – ne samo zahtjeva koji su se iznosili pred Narodnu skupštinu ili pokušavali provesti u oblastima nego i pri donošenju temeljnih dokumenata, što se inače prepušta pravnicima. Primjerice, proces donošenja *Ustava* počeo je izborom „ustavnog odbora” od 12 članova, u kojem je bilo pola seljaka. Radićeva namjera nije bila prepisati tuđi ustav, nego osmisliti nešto prilagođeno konkretnom hrvatskom narodu i njegovim prilikama. Upravo su tu bili potrebni seljaci da bi neke misli i izričaji bili formulirani prema stvarnim potrebama i svima razumljivi, jer je dokument na kojem je trebalo graditi državu i društvo trebao biti jasan svima.¹⁰¹

Seljaci su prepoznali tu priliku, koristili ju te većinom ostali lojalni stranci i u teškim vremenima. Zapravo, prema Mačkovim sjećanjima, stranka se više mučila sa zakonskim zahtjevom da četvrtina kandidata na izbornoj listi trebaju biti akademski obrazovane osobe („kvalificirani kandidati”), ne zato što ne bi bilo obrazovanih, nego je s njima bilo najviše ideoloških razilaženja i disciplinskih problema.¹⁰²

Iako je stranka bila „hrvatska”, nikad nije bila zatvorena u nacionalne okvire. Nastojala je okupiti, bilo izravno kao članove ili neizravno preko koalicija, pripadnike svih nacionalnih zajednica. Politički je najveću težinu imala koalicija s SDS-om (Seljačko-demokratska koalicija – SDK), čije su članstvo pretežno činili Srbi u Hrvatskoj. Dobru suradnju sa slovenskim kolegama popratio je čak pokušaj izdavanja priloga *Slobodnoga doma* na slovenskom jeziku (1922.). Znamo da se u izvješćima lokalnih organizacija HSS-a rado isticalo da im se pridružuju druge nacije. O nastojanju da se pripadnici manjina uključe

⁹⁸ „Sjednica glavnoga odbora HSS”, *Dom*, 22. 5. 1927., 7.

⁹⁹ Prema odluci Glavnoga odbora od 23. rujna 1922., ne-seljaci su birani za predsjednike samo iznimno, i to ako su prije toga dvije godine radom u stranci dokazali lojalnost i razumijevanje programa. *Uputa* (1922.); *Uputa* (1926.). Praksa se zadržala i 1930-ih. Usp. KONJHOĐIĆ, *Seljački pokret u Hrvatskoj*, 33.

¹⁰⁰ „Sve organizacije HSS upozoruju se...”, *Dom*, 25. 8. 1926., 5.

¹⁰¹ Stjepan RADIĆ, „Ustav neutralne seljačke republike”, *Slobodni dom*, 23. 2. 1921., 1.

¹⁰² MAČEK, *Memoari*, 58.

u rad stranke imamo samo sporadična istraživanja. Primjerice, poznato je dosta uspješno uključivanje Podunavskih Nijemaca. Osim komunikacije na njemačkom, ono je uključivalo ravnopravno članstvo u HSS-u, stranačke dužnosti te ulazak u općinske uprave, kad su došle u ruke HSS-a (1936.).¹⁰³

Glavna prepreka ravnopravnom uključivanju žena bio je izborni zakon po kojem nisu imale pravo glasa. Stoga su u HSS-u radili što su mogli. U svojim su dokumentima priznavali puno pravo ženama, a u praksi su ih pokušali uključiti u svoje organizacije, prvo političke, a potom posebne ženske ili kulturne (Seljačka sloga). Osim toga, poticali su njihovo sudjelovanje u svim javnim manifestacijama.

U prvo su vrijeme žene bile članice Glavne skupštine, čak je na 8. skupštini žena održala prvi govor (1920.).¹⁰⁴ Na toj je skupštini doneseno i „Deset seljačkih rezolucija”, od kojih jedna traži pravo glasa za žene.¹⁰⁵ Iste su godine, kao suradnice *Doma*, pozvane na sastanak Glavnoga odbora.¹⁰⁶ Iako je postajalo sve jasnije da žene neće tako brzo dobiti pravo glasa – što je ovisilo o odluci na državnoj razini u Narodnoj skupštini – HSS je i dalje u svojim dokumentima tražio uključivanje žena u rad stranke. U prvim uputama kod preustroja 1920./1921. predviđeno je da se u stranku mogu upisati i „pristašice” te da žene mogu biti izabrane i u odbor organizacije, a to je ponovljeno u *Uputi* (1922.), *Uputi* (1926.) i *Redu* (1927.).¹⁰⁷ U nekim se mjesnim organizacijama žene doista navode kao članovi.¹⁰⁸ Od sredine 1920-ih uključivanje žena pokušalo se riješiti njihovim posebnim, takozvanim „ženskim organizacijama HSS-a”, no ženska je politička organiziranost ostala marginalna. Napominjemo da to ne treba miješati s drugim oblicima sudjelovanja u pokretu koji je pokrenuo HSS.¹⁰⁹ HSS je načelno držao da na izborima, bez obzira na pravo glasa, sudjeluje „cio narod”, pa se žene i mlade tijekom cijeloga međuraća pokušavalo uključiti na druge načine.¹¹⁰

¹⁰³ LEČEK, „Freies Heim”, 201-220; LEČEK, „Sudbina vezana za sudbinu hrvatske seljačke braće”, 59-81.

¹⁰⁴ „Opis osme glavne skupštine”, *Slobodni dom*, 21. 4. 1920., 3-4.

¹⁰⁵ „Deset seljačkih rezolucija (zaključaka)”, *Slobodni dom*, 14. 4. 1920., 1., točka 8; „Kratko tumačenje k osmoj rezoluciji glavne skupštine od 11. travnja o. g.”, *Slobodni dom*, 21. 4. 1920., 1.

¹⁰⁶ „Prva sjednica glavnoga odbora HPSS poslie predsjednikove osude”, *Slobodni dom*, 1. 9. 1920., 1-2.

¹⁰⁷ HR-HDA-1451-HSS, *Uputa* (1926.) i *Arak za popis organizacija* (obrazac „Odbor mjesne organizacije HSS”, 1926.). *Arak* je tiskan uz *Uputu* (1926.), a uključivao je pitanje o broju muških i ženskih članova mjesnih organizacija. „Svim kotarskim i mjestnim organizacijama...”, *Dom*, 30. 6. 1926., 4.

¹⁰⁸ HR-HDA-1451-HSS, Predsjednik mjesne organizacije D. Petrička, 2. 1. 1921. Pri osnivanju mjesne organizacije HRSS-a Dolnja Petrička (i Gornja Petrička, Babinac) navedeno je da ima „226 članova muških / okolo 150 članova ženskih”; HR-HDA-1451-HSS, Mjesna organizacija Račinovci, 12. 12. 1927. Na sastanku je bilo „70 pristaša HSS, par ferijalaca, nekoliko Nijemaca i jedan musliman iz Prijeka”, a govornik Tuna Babić na početku je pozdravio i žene, radostan što „ako i lagano, ali sigurno i one pohadaju naše sastanke i skupštine”.

¹⁰⁹ LEČEK, „Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila”, 93-130.

¹¹⁰ Usp. *Upute* (1935.).

(Samo)isključivanje. Uz uključivanje u stranku i u odlučivanje, potrebno je spomenuti i obrnuti proces – isključivanje. Do njega u pravilu dolazi kod ozbiljnih i nerješivih razilaženja i sukoba. Sami sukobi neizbježni su i legitimni, a u demokratskoj ih se stranci rješava demokratskom procedurom. Da bi se to olakšalo, većina suvremenih stranaka ima posebna tijela (stranački sud).¹¹¹ Sukoba nije bio pošteđen ni HSS, pa je morao naći i definirati načine kako nastupati u takvim situacijama. Iako se spominjala mogućnost ustanovljavanja stranačkoga tijela koje bi se time bavilo (*obranički sud*), Radić je osobno bio protiv toga. Držao je da međusobne sukobe ili razilaženja trebaju i mogu rješavati ljudi sami, i to na razini na kojoj se pojave.¹¹² Drugim riječima, i u tome je trebalo poštovati načelo supsidijarnosti te se nije mogla nametnuti odluka s više razine. Nije bio ni za isključivanje članova jer, kako je rekao, stranka „nije crkva niti je kakova sekta”. Rano je prevladao stav da stranka ne isključuje članove, nego da se pojedinci sami isključuju svojim činom, a to je bilo ustrajanje u tome da idu protiv odluka stranke (pa i tada im se davalo dosta vremena da se odreknu takva djelovanja).¹¹³

Treba napomenuti da nitko nije bio isključen zbog različitoga mišljenja, nego samo djelovanja. Iako se Radiću pripisivala autoritarnost, izvori svjedoče o otvorenim, ponekad burnim, raspravama u vodstvu stranke. Primjerice, upravo u raspravi o isključivanju Nikićeve skupine 1926. Radić je čak izašao sa sjednice Kluba zastupnika zbog pritužbi da se neki pred njim ne usude slobodno govoriti. No, većina je mislila da je besmisleno govoriti bez njega, da on kao predsjednik mora čuti i kritike i nekako ih „primijeniti” u vođenju stranke.¹¹⁴ Rasprave su bile slobodne, ali nakon što bi većina donijela odluku, morali su je se pridržavati svi.¹¹⁵ To i odgovara definiciji procesa demokratskoga odlučivanja – razna se mišljenja slobodno iznose, odlučuje se glasanjem, a odluka je obvezujuća za sve.

Poznati su slučajevi narodnih zastupnika isključenih zbog nepoštovanja stranačkih odluka, a manje je poznato što se događalo u lokalnim organizacijama. Primjer Andrije Berića, bivšega predsjednika novogradiške kotarske organizacije, pokazuje koliko je isključenje ostalo problematičan potez, ali i da se poštovalo načelo supsidijarnosti (tj. disciplinski problem rješavao se na razini na kojoj je nastao, u ovom slučaju kotarski u kotarskoj organizaciji).

Odluku o Berićevo isključenju donijela je kotarska organizacija, i to zbog njegovih javnih napada na politiku HSS-a (1928.). Potvrdio ju je Stjepan Radić

¹¹¹ VON DEM BERGE et al., *Measuring Intra-Party Democracy*, 9; HOFMEISTER, GRABOW, *Political Parties*, 51-52.

¹¹² „Dvadeseta sjednica hrvatskoga narodnoga zastupstva”, *Slobodni dom*, 1. 10. 1922., 3.

¹¹³ „Za iskreni sporazum...”, *Dom*, 28. 4. 1926., 1; „Zaključci Hrvatskoga Seljačkoga Kluba dne 7. srpnja 1926.”, *Dom*, 14. 7. 1926., 1; „Sjednica Hrvatskoga Seljačkoga Kluba ...”, *Dom*, 14. 7. 1926., 5; *Red (1927)*, § 9.

¹¹⁴ „Za iskreni sporazum...”, *Dom*, 28. 4. 1926., 4.

¹¹⁵ Stjepan RADIĆ, „Narod, zastupnički klub i zastupnici”, *Dom*, 28. 4. 1926., 1.

i ona je objavljena u *Domu*.¹¹⁶ Berić je potom u istim novinama demantirao optužbe (pozivajući se na Zakon o štampi).¹¹⁷ Napokon je ishodio vraćanje u stranku. Odobrio ga je osobno Stjepan Radić, i to na intervenciju Dragutina (Karle) Kovačevića, ali samo uz predočene izjave (dijela) članstva (sakupljenih 30 i 50 potpisa).¹¹⁸ Očito takvu odluku nije mogao donijeti samovoljno čak ni Stjepan Radić, nego je za taj korak trebalo odobrenje članstva. To što je došlo u vidu svojevrstne peticije bilo je u skladu sa stranačkim stavom o izravnom odlučivanju, ali ostalo je suprotno odluci lokalnih stranačkih tijela. No, još je zanimljivije da se kosilo i s odlukom o isključivanju prema *Redu* (1927.). On je potvrdio ranije načelo da pojedince ne isključuje stranka, nego to čine sami, svojom voljom i činom. Osim toga, očito se u *Redu* (1927.) mislilo na narodne zastupnike. Lokalne su probleme trebali riješiti stranački izaslanici mirenjem, a ako do njega ne dođe, smjenom dužnosnika ili raspuštanjem organizacije. Ne samo da se isključenje na toj razini uopće ne spominje, nego je jasno rečeno da se isključeni član više ne može vratiti u stranku. Očito se u praksi moglo postupati mimo *Reda*, a vodstvu je ostajalo tek poštovati ovaj ili onaj vid demokratskoga odlučivanja (glasanje u organizaciji ili peticiju), makar je bilo neusklađeno sa stranačkim dokumentima i svakako neželjeno.

Dakle, načelo stranke bilo je rješavati unutarstranačke probleme međusobnim dogovorom, a kako se do njega nije uvijek lako dolazilo, u praksi su se dugo tolerirala sitna i manje sitna trvenja. Isključenje se događalo iznimno rijetko jer je ostalo na tome da za to treba vlastita odluka člana stranke da nastupi protiv politike stranke te ustrajanje na takvu djelovanju. Stranka je stvarala široki pokret i dopuštala sve veće unutarnje raznolikosti s kojima je nekako balansirala više pomoću vanjske (državne) represije nego vlastitom unutarnjom stegom.

Izravno odlučivanje

Osim predstavničkoga, najvažniji stranački dokument, *Ustav*, predvidio je i izravno odlučivanje, odnosno mogućnost da narod u svakom trenutku iskaže svoju volju. To se trebalo obavljati preko plebiscita, koji je Radić objasnio čitateljima *Slobodnoga doma* kao „poimenično glasovanje svega naroda o kojem velikom i važnom pitanju”.¹¹⁹ Prvi oblik izravnoga odlučivanja koje su organizirali bila je peticija (1919.), koja je inače jedan od najranijih oblika modernoga političkog aktivizma.¹²⁰ Stranka je prikupljala potpise u turbulentno vrijeme prije ustavnoga definiranja nove Kraljevine SHS i s njima pokušala

¹¹⁶ GMNG-FKD, Zapisnička knjiga GO-KO, 8. 1. 1928.; „Kotarska organizacija za Novu Gradišku...”, *Dom*, 11. 1. 1928., 6.

¹¹⁷ „Ispravak”, *Dom*, 1. 2. 1928., 6-7.

¹¹⁸ „Andrija Berić...”, *Dom*, 30. 5. 1928., 5.

¹¹⁹ Stjepan RADIĆ, „Hrvatski seljački republikanski plebiscit od 18. ožujka 1923.”, *Slobodni dom*, 22. 3. 1923., 2-3.

¹²⁰ MILLER, „Petition! Petition!! Petition!!!”, 43-61.

dobiti međunarodnu političku podršku za demokratsko i federativno uređenje.¹²¹ Te početne poteze izravne demokracije, ubrzo je – i trajno – zamijenio stranački predstavnički sustav.

Ovdje nam je zanimljivo kako je stranka neke oblike izravnoga odlučivanja primjenjivala i u unutarstranačkom odlučivanju, i to pri donošenju nekih programskih, temeljnih dokumenata ili kod važnih promjena u politici stranke. Tada se tražila podrška cjelokupnoga članstva, ne samo stranačkih tijela. Primjerice, prijedlog *Ustava* predstavljan je šest tjedana na lokalnim sastancima i skupštinama (što je otežavano zabranama).¹²²

Osim toga, neke se političke aktivnosti predstavljalo kao izravno odlučivanje članstva i pristaša ne samo o općim političkim pitanjima nego i o stranačkoj strategiji ili taktici. Prije svega, takvima su smatrali izbore, pa su, primjerice, glasove na parlamentarnim izborima držali plebiscitarnom podrškom za republiku (ili poslije za druge stranačke poteze).¹²³

Nekim vidom izravnoga iskazivanja narodne volje držalo se i brojne političke skupštine, čija se masovnost prikazivala ne samo kao simbolička („manifestaciona”) podrška nego i kao čin političke volje (odluke). Najveće skupštine bile su one koje je držao sam Radić, primjerice Borongajska (15. travnja 1923.), na kojoj je bilo 80-100 tisuća ljudi.¹²⁴ Velike skupštine održavale su se po svim hrvatskim krajevima, a neposredno pred atentat vodstvo SDK-a željelo ih je podignuti na novu razinu. Pokrenuli su „skupštinski pokret”, pri čemu se mislilo svaki tjedan organizirati u drugom gradu veliku skupštinu na kojoj bi Radić i Pribičević nastupali zajednički. Vatrene govori, masovnost, ritam održavanja, pokrivenost hrvatskoga teritorija i reakcije pokazuju da se radilo o novoj kvaliteti političkih skupova.¹²⁵ U skupove manifestacijske podrške možemo uključiti i masovna okupljanja nakon ubojstva hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini i Radićeve smrti, kao i njihove sprovode.

Izjave o odlučivanju na javnim skupštinama ne bismo trebali olako odbaciti. Naime, izvješća sa skupština nisu spominjala samo brojeve nego i držanje publike. Pljesak, odobravanje, povici – sve se to tumačilo kao aktivan odgovor

¹²¹ U ožujku 1919. sakupljeno je preko 115.000 potpisa na stranački memorandum o položaju hrvatskoga naroda upućen Pariškoj mirovnoj konferenciji (na ruke predsjedniku SAD-a Wilsonu). BIONDICH, *Stjepan Radić*, 164-168; MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 75-76.

¹²² MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 92.

¹²³ „Izvanredna glavna skupština Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke dne 8. prosinca u Zagrebu”, *Slobodni dom*, 10. 8. 1920., 2; Stjepan RADIĆ, „Hrvatski seljački republikanski plebiscit od 18. ožujka 1923.”, *Slobodni dom*, 22. 3. 1923., 2-3; BIONDICH, *Stjepan Radić*, 173, 189.

¹²⁴ Stranačke novine spominju 120.000 prisutnih. „Veličanstvena skupština HRSS u Zagrebu”, *Slobodni dom*, 18. 4. 1923., 1; MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 148.

¹²⁵ Od siječnja do lipnja 1928.: Novi Sad, Ljubljana, Subotica, Split, Dubrovnik, Sušak, Osijek, Sombor, Sisak, Vinkovci (u Sisku i Vinkovcima nisu održane zbog atentata u Narodnoj skupštini). „Šest velikih skupština SD koalicije”, *Dom*, 9. 5. 1928., 3; „Skupštinski pokret za ljudska i politička prava”, *Dom*, 13. 6. 1928., 2; MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 243-244.

i iskazivanje volje naroda. Podsjetimo da se reakcije publike, njihove aklamacije (pljesak, povici), drže jednim od najstarijih oblika davanja simboličkoga legitimiteta.¹²⁶ Donekle je sličnu ulogu imalo često slanje telegrama podrške s raznih sastanaka, koji su u nekim osjetljivim situacijama poprimali karakter male „telegramске kampanje”. Oboje je među članstvom stvaralo osjećaj aktivne komunikacije i svojevrsnoga, makar i simboličkoga, izravnog izjašnjavanja (odlučivanja).

Za razliku od državnih manifestacija, na kojima je za mnoge kategorije prisutnost bila obvezna (državni zaposlenici, školska djeca), ovdje se sudjelovalo dobrovoljno, pa ih se i zbog toga može očitavati kao neformalno odobranje određene politike. Tijekom 1930-ih aktivna simbolična podrška postat će još važnijim pokazateljem političke volje.

Odgovornost i smjenjivost dužnosnika

Sve su stranačke dužnosti bile izborne, a od izabranih dužnosnika očekivala se velika i stalna aktivnost ne samo u vlastitoj izbornoj jedinici. Za širenje stranke (i njezinih ideja) trebala je jaka promidžba, posebice tamo gdje se tek počinjalo raditi. A to se moglo napraviti isključivo osobnim kontaktom, za koji je trebala požrtvovnost (putovanja o vlastitom trošku, ali i spremnost na sukobe, batine ili zatvor). Zato se aktivnije dužnosnike nazivalo i „apostolima”.¹²⁷ Predsjednik Stjepan Radić davao je najbolji osobni primjer jer je većinu vremena (kad nije bio u zatvoru¹²⁸) provodio na putu, držeći ponekad i više sastanaka dnevno. Dobru sliku uloge stotina običnih seljaka mogu nam dati Mačekova prisjećanja. On je iz svojega izbornoga kotara Bjelovar poslao 40-oricu mlađih ljudi prema zapadu, do mora. Dobili su novaca tek za vlak i gotovo nikakve upute što govoriti. Nije izabrao ni provjerene govornike. Kako slikovito opisuje, držali su se evanđeoskoga načela: „Ne brinite se što ćete govoriti.” Zapravo je to osobno svjedočenje ljudi nevičnih govoru, koji su sebi sličnima mogli s uvjerenjem reći da se njihova stranka bori za „slobodu hrvatskog naroda i hrvatske domovine i seljačko pravo”, bilo mnogo učinkovitije od učenih nastupa.¹²⁹

Osobni kontakt pokazao se izvanredno učinkovit, pa su brzo potpuno potisnuli stare građanske stranke, kojima je bilo znatno teže prebaciti se s elitiističkoga načina (u kojem se kontakt s biračima svodio na držanje predizbornih govora i pisanje rasprava u novinama) na intenzivnu osobnu komunikaciju.

Ta zahtjevnost nije bila jednostavna, ali bila je nužna i dosljedno se tražila. Vrlo česte novinske vijesti o „reorganizaciji” lokalnih organizacija HSS-a pokazuju da se neaktivnost (i konflikte) brzo rješavalo smjenom i davanjem prilike novim ljudima. Doduše, pod pojmom „reorganizacija” nije se nužno

¹²⁶ JUNG, „Plebiscites on the Streets”, 15-36.

¹²⁷ Stjepan RADIĆ, „Apostoli – ne agitatori”, *Slobodni dom*, 11. 6. 1922., 5.

¹²⁸ JANJATOVIĆ, *Stjepan Radić*, 147-237.

¹²⁹ MAČEK, *Memoari*, 59.

podrazumijevala smjena, nego mogućnost promjene. Naime, na godišnjim skupštinama najprije se pitalo želi li se netko zahvaliti na dužnosti, a onda se članstvo imalo prilike izjasniti o povjerenju starom odboru ili predložiti nove kandidate. Ako su članovi bili zadovoljni i nije bilo nekih organizacijskih problema, ostajao bi stari odbor ili barem većina starih članova. Neki su se povlačili sami (bolest, starost i drugi razlozi spriječenosti), a smjenjivalo ih se kod problema. Moglo se raditi o izbornom neuspjehu (bira se energičniji odbor¹³⁰), o mogućnosti pojave frakcija (preustroj je prilika da se skupština izjasni i da se vidi stvarni utjecaj pojedinaca¹³¹) ili o nezadovoljstvu držanjem lokalnoga vodstva prema članstvu („apsolutistički nastup” koji nije u skladu s „načelima programa HSS”¹³²). Preustroj nije trebao čekati redovnu skupštinu. Mogli su ga zatražiti sami članovi ili viša instanca, pa se tada sazivalo izvanrednu skupštinu ili sastanak.

Osim toga, u lokalnim se organizacijama očekivalo da ih povremeno obiđe i netko od vodstva stranke. Kako su objasnili u svojim dopisima, to im je bilo nužno da bi se vlastitom članstvu, ali i političkim protivnicima, pokazala povezanost s vodstvom, odnosno dobro funkcioniranje stranke, jer nitko nije bio spreman predugo glasati za nekoga tko „sjedi u Zagrebu” i koga nije osobno upoznao i doživio.¹³³ Drugima je bila potrebna pomoć da održe političku mobiliziranost (nemaju „dobrih govornika”¹³⁴), a trećima autoritet da izmiri ili smanji unutarnje probleme (jer će inače „u našim redovima popustiti disciplina” zbog „poznatih rovarenja”¹³⁵). Vodstvo je doista pokušavalo odgovoriti na te potrebe. Većina njih bila je često na putu, posebice Radić i tajnik Krnjević, a ostali, koji su imali svoje odvjetničke pisarne ili druge poslove, za to su koristili vikende. S obzirom na potrebe, čak ni vrlo intenzivno obilaženje terena nije bilo dovoljno, pa se pritužbe članstva da ih dugo nije posjetio netko iz vodstva susreću tijekom cijeloga razdoblja.

Aktivno članstvo, koje je bilo spremno podnijeti razne probleme (od povećanih poreza, zatvaranja, batinanja do premještaja ili otpuštanja iz službe¹³⁶), imalo je i veća očekivanja od stranke i brzo je pokazivalo nezadovoljstvo.¹³⁷ Osim toga, gotovo stalni izbori nisu ostavljali vremena za opuštanje, pa je i njihova učestalost pomagala aktivaciji članstva i unutarnjoj organizaciji i disciplini, tj. izgradnji stranke.¹³⁸ Zato se od dužnosnika očekivala aktivnost i stalna komunikacija, a preustroji pokazuju da se ozbiljno shvaćalo njihovu odgovornost. No, s druge strane treba spomenuti da je članstvo bilo spremno

¹³⁰ HR-HDA-1451-HSS, Mjesna organizacija Kranjica (Đurđevac) S. Radiću, 6. 3. 1927.

¹³¹ HR-HDA-1451-HSS, Mjesna organizacija Mitrovica Tajništvu HSS, 12. 11. 1928.

¹³² HR-HDA-1451-HSS, Mjesna organizacija Senja Predsjedništvu HSS, 15. 2. 1928.

¹³³ HR-HDA-1451-HSS, Općinska organizacija Dubravica S. Radiću, 1. 5. 1927.

¹³⁴ HR-HDA-1451-HSS, Tajnik mjesne organizacije Ilok Tajništvu HSS (nedatirano).

¹³⁵ HR-HDA-1451-HSS, Kotarska organizacija Brčko, 16. 4. 1928.

¹³⁶ Vidi brojeve vijesti u glasilu *Slobodni dom*. Usp. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 170.

¹³⁷ BIONDICH, *Stjepan Radić*, 226-227.

¹³⁸ Usp. HEYER, *The Making of the Democratic Party*, 192-230.

ne samo otrpjeti političke progone nego i prelaziti preko manjih (pa i većih) unutarstranačkih problema jer je državnu represiju osjećalo kao mnogo veću prijetnju, a uspjeh HSS-a kao jedini mogući izlaz.

Vodstvo i lokalne organizacije: komunikacija

Stalna i jasna komunikacija vodstva i lokalnih organizacija drži se jednim od preduvjeta uspjehnosti bilo koje stranke.¹³⁹ HSS je to prepoznavao, pa se i velik dio njegove aktivnosti odnosio na stalnu komunikaciju i obavještanje članstva o radu vodstva i obratno, vodstva o stanju u lokalnim organizacijama i potrebama članstva. Najpoznatija i najvidljivija komunikacija bila je ona na javnim skupštinama, a ona redovna održavana je na kotarskim sastancima.

Javne skupštine održavali su svi članovi vodstva stranke (koji su bili i najcjenjeniji gosti) i narodni zastupnici. Sam Radić davao je primjer koji je bilo gotovo nemoguće slijediti. *Obzorov* dopisnik, oduševljen dočekom koji mu je priređen u Dalmaciji, zapisao je da su posvuda u selima, a ne samo tamo gdje su zakazane skupštine, podizani improvizirani slavoluci, a putem su mu klicale skupine seljaka. Slikovito je opisao i Radićev kontakt s ljudima „na ovim skupštinama bez kraja i konca, u tim govorima i razgovorima bez broja i svršetka“.¹⁴⁰ Gotovo identičnu sliku ostavio nam je u dnevničkim zapisima Karlo Dienes. U jednom je danu Radić održao dvadesetak govora u Novoj Gradiški i Požegi te selima između ta dva grada, a u međuvremenu je stigao razgovarati s brojnim ljudima.¹⁴¹

Radića su svi pozivali i priželjkivali, pa je bilo nemoguće ispuniti sve želje. No, ako već nije došao Radić, na veće skupštine dolazio bi netko iz vodstva stranke, kao i nekoliko narodnih zastupnika. Bez obzira na to tko je došao, komunikacija je bila ista – dvosmjerna (slušatelji su živo reagirali) i nastavljala se razgovorima u neformalnom okruženju.

Narodni zastupnici sudjelovali su na skupštinama u okolnim kotarevima, a oni agilniji i u udaljenim područjima. Stranka je to poticala, objašnjavajući da svatko od govornika donosi nešto drugačije i novo, a narod voli čuti nešto novo. Taj dinamizam razlikovao ih je od starih građanskih stranaka, čega su bili itekako svjesni.¹⁴²

Na spomenuta predbacivanja da Radić nije došao (ili već dugo nije došao) u njihov kotar vodstvo je odgovaralo da se stranka ustrojava, pa se očekuje od članstva da se privikne na predstavnički sustav – da održava aktivnima lokalne organizacije i svoje potrebe formulira u njima, a onda ih prenese

¹³⁹ *A Guide to Political Party Development*, 6.

¹⁴⁰ Preneseno kao: „Doček predsjednika HSS na njegovom putu u narod“, *Dom*, 10. 2. 1926., 1.

¹⁴¹ GMNG-FKD, Dnevnik KD, 12.-13. 5. 1926. Usp. novinsko izvješće: „Parlament mora raditi – korupciju treba satrti“, *Dom*, 19. 5. 1926., 1-4.

¹⁴² „Trodnevno vijećanje Hrvatskoga Seljačkoga Kluba...“, *Dom*, 27. 10. 1926., 5.

zastupniku ili svojem predsjedniku, a ne osobno Radiću ili nekome iz vodstva.¹⁴³ Stoga su osim javnih skupština, koje su uza sav trud mogle biti samo povremene, kotarski sastanci postali glavnim mjestima stalne razmjene informacija između vrha stranke i lokalnih organizacija. Održavani su svakoga mjeseca, bilo u središtu kotara (što je nekima bilo najpraktičnije) ili svaki put u drugoj općini, kako je preporučivala *Uputa (1926.)*.¹⁴⁴ Vodili su ih predsjednici kotarske organizacije, a u pravilu su im prisustvovali i narodni zastupnici. Zajedno su izvještavali o tekućim događanjima u politici i najnovijim koracima vodstva stranke. Dok su bili u oporbi, dominirale su političke teme. U trenutku kad je HSS ušao u tijela državne uprave (u općini, oblasnoj upravi 1927. – 1928., u Narodnoj skupštini 1925. – 1928.) važniji postaju razgovori o konkretnim mjerama i reformama koje se željelo provesti na svim područjima (iako prvenstveno gospodarskim).

S druge strane, na kotarskim su sastancima predstavnici mjesnih organizacija izvještavali o stanju na terenu, i to o svim pitanjima (od organizacije stranke, politike i gospodarstva do prosvjete). U razgovoru su od onih na višim dužnostima u stranci ili izabranih u upravna tijela mogli dobiti savjete, obavijesti ili obećanja da će pokušati intervenirati u njihovu interesu. Da su članovi prepoznavali korisnost sastanaka govore i brojevi prisutnih na sastancima na kojima se ili odlučivalo (izbori) ili moglo čuti nešto korisno (u političkim krizama, a inače o gospodarskim pitanjima).¹⁴⁵

Ta stalna komunikacija bez sumnje je doprinijela uspješnosti stranke. Ovdje možemo spomenuti još nešto, što se nije ticalo samo HSS-a. Naime, na kotarskim su se sastancima usvajale osnovne norme političkoga ponašanja: trebalo se držati dnevnoga reda, slušati dok drugi govori i prijaviti se za riječ ako se želi govoriti.¹⁴⁶ Drugim riječima, bili su škola moderne politike i političke kulture.

Vodstvo i lokalne organizacije: ravnoteža moći

U modernim se strankama uvijek postavlja pitanje koliko članstvo utječe na vodstvo (izbore i odluke koje donosi vodstvo) te obratno. Ovdje ćemo pokušati odgovoriti na pitanje kako je to regulirao HSS, odnosno koliko se u praksi pridržavalo načela supsidijarnosti. Pritom smo analizirali samo pitanje izbora dužnosnika jer su ostale odluke bile manje problematične (mogle su postati problemom tek kad je stranka obnašala vlast, tj. bila u situaciji da ne može zadovoljiti sve partikularne interese, nego je morala birati između njih).

¹⁴³ „Organizacije HSS žele...”, *Dom*, 14. 7. 1926., 5-6.

¹⁴⁴ *Uputa (1926.)*.

¹⁴⁵ GMNG-FKD, Zapisnička knjiga GO-KO, 6. 5. 1928. Na sastanku na kojem se govorilo o akcijama i pomoći selu od oblasne skupštine te davale upute o određivanju poreza svi su ostali do kraja, iako su tako propustili vlak.

¹⁴⁶ Usp. GMNG-FKD, Zapisnička knjiga GO-KO, 26. 2. 1928. (t. 1). Isprva se članove učilo osnove: kako voditi sastanak i što je dužnost pojedinoga člana odbora. *Točna uputa (1921.)*.

Tijekom 1920-ih HSS ima sva tijela koja trebaju jamčiti utjecaj širokoga članstva na odluke najviše razine. Predstavnici lokalnih organizacija izravno su ulazili u osnovno stranačko tijelo (Glavnu skupštinu, pa Glavni odbor), koje je biralo najuže vodstvo (Predsjedništvo). Što se odlučivanja tiče, Glavni odbor, kao predstavnik širega članstva, najčešće je prihvaćao prijedloge koje mu je priredilo Predsjedništvo ili Narodno zastupstvo. Ipak, određeni je utjecaj imao pri izradi temeljnih dokumenata stranke, a još veći u definiranju stranačkih stavova prema konkretnim problemima (gospodarskim, prosvjetnim itd.). Odluke o političkoj taktici (koalicije, sporazumi i sl.) u pravilu je samo odobravao, odnosno davao ovlasti Radiću i vodstvu da odluče što je najbolje. Donekle se možemo poslužiti Radićevom definicijom „podjele posla”: „Narod daje pravac sveukupnoj politici, klub određuje pravac taktici, prema povjerenju od naroda i kluba predsjednik HSS vodi politiku i taktiku u pojedinostima u svakom pojedinom slučaju.”¹⁴⁷

Izbori osoba u samom vrhu stranke (Predsjedništvo) bili su po svemu sudeći formalnost. Karizmatična ličnost Stjepana Radića nije dovođena u pitanje, a i drugi su članovi tijekom 1920-ih ostali uglavnom isti. Za razliku od Predsjedništva, Narodno zastupstvo bilo je podložnije promjenama. S jedne strane na izbor su utjecale i lokalne organizacije, u kojima je moglo doći do nezadovoljstva ili suparništva, a s druge je u ovom tijelu bilo najvećih disciplinskih problema. Smjene do kojih je dolazilo bile su u pravilu rezultat sukoba oko pitanja taktike ili discipline. Ipak, najveće krize i napuštanja stranke nisu se znatnije prelili na lokalne organizacije.

Vodstvo nije imalo velikoga utjecaja na odluke na lokalnoj razini, čak i kad je to željelo ili bi bilo korisno. Dužnosnici u lokalnim organizacijama, uključujući najvišu dužnost kotarskoga predsjednika, birani su slobodnim odlučivanjem, bez miješanja vodstva stranke. Za razliku od njih, narodni su zastupnici trebali dvostruku potvrdu. Kotarska organizacija imala je pravo predložiti kandidata, kao i tražiti da netko ne bude kandidiran, a Predsjedništvo, i poslije Izvršni odbor, potvrđivali su kandidate. Vodstvo je imalo „pravo i dužnost” odbiti kandidata ako bi procijenili da je to korisnije za stranku u cjelini.¹⁴⁸ Spomenuto je da je prvih godina, dok još nije bilo čvrste lokalne organizacije ni kandidata, vodstvo izravno imenovalo kandidate uz formalni sporazum kotarske organizacije. Članovi su davali pristanak zbog povjerenja u Radića osobno ili u narodne zastupnike susjednih kotareva, koji su im prvi dolazili sa stranačkom promidžbom. No, ubrzo njihov pristanak više nije bio formalan. Kako su pisali Radiću iz stolačke organizacije, na prvim su izborima glasali po njegovoj „zapovijedi” jer „Tebe jedinoga znamo i poštujemo kao vodju cijeloga Hrvatskoga naroda”. Međutim, već su na idućim izborima, kao i drugi u sličnoj situaciji, tražili nekoga iz svojega kotara. Narodni zastupnik

¹⁴⁷ Stjepan RADIĆ, „Narod, zastupnički klub i zastupnici”, *Dom*, 28. 4. 1926., 1.

¹⁴⁸ *Uputa (1926.)*. Uvjeti za kandidate bili su vlastiti prihodi (da ne ovisе o mandatu) te da nema sumnje u njihovu političku lojalnost. „Još neke upute za kotarske sjednice...”, *Dom*, 11. 5. 1927., 3-4.

iz udaljenoga kraja, koji ne može redovito obilaziti svoj kotar, mogao je biti samo privremeno rješenje.¹⁴⁹ Stoga su poslije u pravilu kotar zastupali oni koji tamo žive i poznaju izbornike, a vrh bi postavljao nekoga izvana samo kod lokalne krize.

Primjer kotarske organizacije Nova Gradiška pokazuje nam granice utjecaja stranačkoga vodstva na odluke o dvije najvažnije dužnosti – predsjednika kotarske organizacije te narodnoga zastupnika. Prikazat ćemo ga nešto šire jer je to zasad jedini primjer sukoba unutar kotarske organizacije koji možemo pratiti tijekom dužega vremena i za koji znamo kako se rješavao. Trajao je godinama i izašao iz okvira konflikata uobičajenih u svakoj stranci.

Počnimo s izborom predsjednika kotarske organizacije. Prema stranačkim dokumentima, birali su ga između sebe članovi kotarskoga odbora. „Odozgo” je mogao utjecati narodni zastupnik, i to samo privatnim intervencijama kod članova kotarskoga odbora dok je uživao njihovo povjerenje.¹⁵⁰ Međutim, ako je većina izgubila povjerenje, nestao je i njegov utjecaj. Problemi u Novoj Gradiški pokazuju koliko je vodstvo imalo malo ili gotovo nikakva utjecaja na izbore u lokalnim tijelima. U sukobu koji je tamo izbio kotarska je organizacija zbog koruptivne afere smijenila svojega predsjednika Andriju Berića (1926.)¹⁵¹ iako je imao podršku narodnoga zastupnika, a preko njega i vodstva. Štoviše, nije se radilo o „običnom” narodnom zastupniku, nego o potpredsjedniku stranke, jednom od njezinih osnivača i najbližih Radićevih suradnika Dragutinu (Karli) Kovačeviću.¹⁵² O Berićevev izbacivanju iz stranke 1928. već je bilo riječi, a ovdje nam je zanimljiv njegov povratak, kojim je sukob obnovljen. Eskalirao je pojavljivanjem Berića na kotarskom sastanku, na kojem se zamalo dogodio fizički obračun.¹⁵³ Vodstvo je pokušalo izgladiti sukob, posebice jer se radilo o teškom razdoblju nakon Radićeve smrti, u kojem je nadasve trebalo jedinstvo. Na idući je kotarski sastanak došao sam Ivan Pernar, tada držan herojem zbog ranjavanja u Narodnoj skupštini, ali do pomirenja nije došlo (Beriću je jednoglasno zabranjen dolazak na kotarske sastanke).¹⁵⁴ Berić je tako ostao problematični član HSS-a bez svoje organizacije.¹⁵⁵

Drugo je pitanje utjecaja na izbore kandidata za narodnoga zastupnika. Novogradiška kotarska organizacija izabrala je na burnoj sjednici svojega kandidata i nametnula ga unatoč tome što je Kovačević pokušao progurati vlastitoga kandidata (1927.). Kovačević (i Berićevevi pristaše) pokušali su i s

¹⁴⁹ HR-HDA-1451-HSS, Tajnik mjesne organizacije Bjelojevići (Stolac) S. Radiću, 12. 1. 1927. Slično: HR-HDA-1451-HSS, Kotarska organizacija Trilj S. Radiću, 15. 5. 1927.

¹⁵⁰ GMNG-FKD, Dnevnik KD, 8. 9. 1925.

¹⁵¹ GMNG-FKD, Dnevnik KD, 25. 4. 1926.

¹⁵² Više o Kovačeviću: RADONIĆ VRANJKOVIĆ, „Prilog biografiji Dragutina Karle Kovačevića”, 411-444.

¹⁵³ GMNG-FKD, Zapisnička knjiga GO-KO, 28. 10. 1928. Došao je nepozvan, a njegov je pratilac u jednom trenutku izvadio nož.

¹⁵⁴ GMNG-FKD, Zapisnička knjiga GO-KO, 18. 11. 1928.

¹⁵⁵ U vrijeme diktature zajedno je s Kovačevićem prešao na stranu režima. Imenovan je načelnikom Nove Gradiške. Položaj je iskoristio i za osobnu osvetu te je ubijen (1931.).

pritisikom na vodstvo, ali ono je na kraju potvrdilo kandidaturu legalno izabranoga kotarskoga kandidata. Čak su prebacili samoga Kovačevića za nositelja liste u drugi izborni okrug ne bi li smirili sukob.¹⁵⁶

Sukobe u lokalnim organizacijama vodstvo je dijelilo na one zbog posebnih mjesnih prilika i interesa te one zbog osobnih razmirica. Za prve je decentralizacija bila izvrsno rješenje, primjerice sporovi u kotaru Metković dobrim su dijelom riješeni kad je uz opuzensku općinsku organizaciju osnovana i posebna u Metkoviću. Svaka je birala svoju upravu, što su držali za „zgodno i pravedno rješenje” kojim se izbjegla majorizacija.¹⁵⁷ Kod ovih drugih, osobnih, vodstvo je moglo jedino pokušati miriti zavađene strane i preporučiti im da same riješe sukob, iako je u sukobima višega intenziteta (kao u Novoj Gradiški) to nosilo rizik da se ogorčenje okrene i protiv vodstva. Treba napomenuti da pokazatelji uspješnoga rasta stranke (broj članova i razvijanje mreže) govore da se u većini slučajeva ipak nalazio zajednički jezik, odnosno da su unutarstranački sukobi ostali marginalni te da ni u jednom trenutku nisu ozbiljno zaprijetili slabljenjem, a posebice ne njezinim raskolom.

Treba upozoriti da dokumenti koji su došli do nas pokazuju da mogućnost nametanja volje ili pritiska nipošto ne možemo pripisivati samo vodstvu stranke. Čini se da je u dobroj mjeri bilo obratno, da su kandidati lokalnih organizacija svojim kompetitivnim ponašanjem mogli napraviti više problema vodstvu nego vodstvo njima. Slikovito o tome govori Radićeva reakcija kod jedne takve intervencije, kad se razljutio na delegaciju i rekao „vi meni stavljate nož pod vrat”.¹⁵⁸ Neke su se organizacije žalile na karijeriste, „šetače” (mijenjanje stranaka) ili „Mandat-jäger” (lovce na mandat), a do vodstva je dolazio niz međusobnih optužbi.¹⁵⁹ Suparništva su rasla pred izbore (koji su, kako je rečeno, bili česti), a svi su očekivali da će vodstvo, ili Radić osobno, donijeti „ispravnu” odluku (njima u korist). No takva je odluka često bila nemoguća (teško su mogli znati što je istina), a politički svakako vrlo nezahvalna, jer se moralo računati s nezadovoljstvom dijela birača i pitanjem njihova ponašanja u budućnosti. Stoga je vodstvo imalo samo jedno rješenje – ne zauzimati stranu u sporu, pokušati izmiriti zavađene struje i apelirati na slogu pod svaku cijenu.

*

Možemo zaključiti da je tijekom 1920-ih HSS održavao visoku razinu inkluzivnosti (socijalnu, nacionalnu, rodnu). Primjenjivao je neke oblike izravnoga odlučivanja (makar i simboličkoga), a stranački su dužnosnici bili izborni i smjenjivi (česte *reorganizacije*). Najšire članstvo imalo je velik utjecaj

¹⁵⁶ GMNG-FKD, Dnevnik KD, 15. 5. 1927., 22. 5. 1927., 28. 7. 1927.

¹⁵⁷ HR-HDA-1451-HSS, Vodstvu HSS. Na ruke Predsjednika Stjepana Radića.

¹⁵⁸ GMNG-FKD, Dnevnik KD, 20. 7. 1927. Drugom je prilikom izbacio deputaciju. Ili kako je Dienešu prepričao njegov prijatelj, kajkavac: „Stari se na njih deral – svi smo bežali van.” GMNG-FKD, Dnevnik KD, 29. 8. 1927.

¹⁵⁹ GMNG-FKD, Dnevnik KD, 22. 5. 1927. Usp. HR-HDA-1451-HSS, niz dopisa.

na izbor stranačkih dužnosnika u najvišim tijelima (Glavni odbor, Narodno zastupstvo), ali ne i na Predsjedništvo. Vanjske prilike te unutarstranačka neslaganja ili konkurencija činili su stranačku scenu razmjerno dinamičnom i promjenjivom (posebice na lokalnoj razini). Odnos vodstva i lokalnih organizacija obilježile su intenzivna komunikacija te podjela ovlasti pri odlučivanju o određenim pitanjima. Radilo se o dinamičnom suodnosu dviju „moći”, koji nije bio pošteđen sukoba i nezadovoljstava, ali je ostao u okviru stranačkih načela (legitimnost). To je činilo i veliku razliku u odnosu na druge građanske – i hrvatske i srbijanske – stranke, koje nikad nisu izgradile aktivan odnos s lokalnim članstvom, pa im se rad svodio na vodstvo stranke, a članovi i simpatizeri izlazili su samo na izbore.¹⁶⁰

HSS je omogućio unutarstranačko odlučivanje na više načina te uspješno marginalizirao sukobe i nezadovoljstva unutar stranke ponajviše pozivanjem na zajedničke interese koji se mogu ostvariti preko njega. U tome možemo prepoznati ocjenu Katza i Muira o simbiotskom odnosu vodstva i lokalnih organizacija kod masovnih stranaka, u kojem obje strane ovise jedna o drugoj, pa je teško odrediti što bi uopće bila dominacija.¹⁶¹ Drugim riječima, unatoč realnim problemima (od državne represije do ljudske naravi), HSS je uspio u praksi ostvarivati načela – možda nesavršene, ali stvarne – unutarstranačke demokracije.

Zaključak

Tijekom 1920-ih HSS je postao prva hrvatska masovna stranka. Izgradio je modernu strukturu, koju su činili široka mreža lokalnih organizacija (mjesnih i kotarskih) te tijela koja su vodila stranku (Glavna skupština / Glavni odbor, Narodno zastupstvo, Predsjedništvo). Lokalne organizacije imale su presudnu ulogu u održavanju i jačanju stranačke popularnosti i biračkoga tijela, a njihovi su predstavnici ulazili u najšire predstavničko tijelo – Glavnu skupštinu (s mjesne razine), a potom Glavni odbor (s kotarske razine). Zadržali su visoku autonomiju u odlučivanju o pitanjima na svojoj razini (kotarskoj i niže), kao i odlučujući utjecaj u izboru narodnih poslanika.

Možemo reći da je HSS zadovoljio velik dio uvjeta za uspješnu demokratsku stranku. Uspio je uključiti u stranku, a onda i u proces odlučivanja, razne skupine, iako s različitim uspjehom. Najuspješniji je bio u privlačenju najširih društvenih slojeva (prvenstveno seljaštva), donekle etničkih skupina, a najmanje je mogao učiniti za žene, koje nisu dobile pravo glasa (ipak ih je nastojao uključiti u svoj pokret na druge načine). Inkluzivnost potvrđuje i suzdržanost stranke u provođenju najdrastičnije disciplinske mjere – isključivanja.

¹⁶⁰ RADOJEVIĆ, *Udružena opozicija*, 46.

¹⁶¹ KATZ, MAIR, *Democracy and the Cartelization*, 37. Prema autorima, kod masovnih stranaka teško je reći tko dominira (vodstvo ili lokalne organizacije) jer ne mogu jedni bez drugih.

Sukobe su nastojali riješiti sporazumom, a isključivanja (formalno) nije bilo. Ta tolerancija znatno je doprinijela HSS-ovoj transformaciji u pokret (čiji je vrhunac postignut 1930-ih).

Nadalje, stranka je nastojala osigurati što šire odlučivanje nekim oblicima izravnoga odlučivanja (makar i simboličkim), izbornim karakterom svih dužnosti (smjenjivost), zatim osiguravanjem stalne komunikacije (informiranost) te podjelom ovlasti pri odlučivanju (supsidijarnost). Svi su dužnosnici bili izabrani i odgovorni za svoj rad, o kojem su morali redovito izvještavati, pa smjene (*reorganizacije*), posebno u lokalnim organizacijama, nisu bile rijetke. Uspješno je uspostavljena i održavana stalna komunikacija između vodstva i lokalnih organizacija (članstva), bilo izravno na javnim skupštinama ili neizravno na redovnim mjesečnim kotarskim sastancima, s kojih je vodstvo dobivalo izvješća narodnih zastupnika. Poštovanjem načela supsidijarnosti pri odlučivanju uspostavljena je ravnoteža moći između vodstva stranke i lokalnih organizacija. Odlučivali su o različitim pitanjima: vodstvo o stranačkoj taktici, a lokalne organizacije o lokalnim, konkretnim pitanjima. No, pravilo supsidijarnosti jasnije se vidi na pitanju izbora, pri čemu se potvrdilo da lokalne organizacije nisu imale utjecaja na izbore u vrhu stranke, ali i obratno, da je vodstvo imalo vrlo ograničen utjecaj na lokalne izbore (uključujući izbore narodnih zastupnika).

Zaključno možemo reći da je HSS tijekom 1920-ih bio dinamična, inkluzivna i (uravnoteženo) decentralizirana stranka, koja je u praksi uspjela ostvarivati načela unutarstranačke demokracije.

Arhivski izvori

GMNG-FKD: Gradski muzej Nova Gradiška, fond Karla Dieneša:

- Dnevnik KD: Dnevnik Karla Dieneša (1925. – 1928.).
- Zapisnička knjiga GO-KO: Zapisnička knjiga glavnog odbora Kotarske organizacije HSS u Novoj Gradiški (1926. – 1928.).

HR-HDA-1451-HSS: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1451, Hrvatska seljačka stranka.

Objavljeni izvori i tisak

„Državno uređenje ili Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske”. U: Stjepan Radić, *Politički spisi: autobiografija, članci, govori, rasprave*. Zagreb: Znanje, 1971, 366-393.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18 marta 1923. godine. Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1924.

„Uputa u uređivanje (organizaciju) stranke”. U: Antun Radić, *Sabrana djela*, knj. VII. Zagreb: Seljačka sloga, 1936, 65-68 (prema: *Hrvatska Pučka Seljačka Stranka* (H. P. S. S.), Zagreb, 1905.).

„Zakon o pravu sakupljati se od 14. siečnja 1875.” U: *Sbornik zakona i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*. Zagreb, 1875, kom. III, br. 5: 25-28.

*

Dom (Zagreb), 1925-1930.

Narodni val (Zagreb), 1927-1929.

Slobodni dom (Zagreb), 1920-1925.

Literatura

A Guide to Political Party Development. Washington: National Democratic Institute for International Affairs (NDI), 2001.

BALKOVEC, Bojan. *Svi na noge, svi van, da pobjeda bude što sjajnija: izborna teorija i praksa u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa, 2017.

BIONDICH, Mark. *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904-1928*. Toronto; London: University of Toronto Press, 2000.

BOBAN, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, I-II. Zagreb: Liber, 1974.

CERIBAŠIĆ, Naila. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće. Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2003.

CIPEK, Tihomir. *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*. Zagreb: Alineja, 2001.

CIPEK, Tihomir. „Neposredna demokracija u ideologiji HSS-a”. U: *110 godina Hrvatske seljačke stranke. Zbornik radova*, ur. Zorislav Lukić i Hrvoje Petrić. Zagreb: Matica hrvatska, 2015, 13-24.

CIPEK, Tihomir; MATKOVIĆ, Stjepan. *Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914*. Zagreb: Disput, 2006.

CROSS, William P.; KATZ, Richard S. „The Challenges of Intra-Party Democracy”. U: *The Challenges of Intra-Party Democracy*, ur. William P. Cross i Richard S. Katz. Oxford: Oxford University Press, 2013, 1-10.

ČAPO, Hrvoje. *Kraljevina čuvara. Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. – 1941.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Narodna knjiga, 1979.

HEYER, Anne. *The Making of the Democratic Party in Europe, 1860-1890*. Cham: Palgrave Macmillan, 2022.

HOFMEISTER, Wilhelm; GRABOW, Karsten. *Political Parties Functions and Organisation in Democratic Societies*. Singapore: Konrad Adenauer Stiftung, 2011.

IŠEK, Tomislav. *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*. Sarajevo: Svjetlost, 1981.

JANJATOVIĆ, Bosiljka. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*. Zagreb: Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest, 2002.

JANJATOVIĆ, Bosiljka. *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921-1941*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost; Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983.

JANJATOVIĆ, Bosiljka. *Stjepan Radić. Progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo: 1889.-1928*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.

JUNG, Theo. „Plebiscites on the Streets: The Politics of Public Acclamation in Early Nineteenth-Century Europe”. U: *Popular Agency and Politicisation in Nineteenth-Century Europe*, ur. Diego Palacios Cerezales i Oriol Luján. Cham: Palgrave Macmillan, 2023, 15-36.

KATZ, Richard S.; MAIR, Peter. *Democracy and the Cartelization of Political Parties*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

KATZ, Richard S.; MAIR, Peter. „Introduction. The cross-national study of party organizations”. U: *Party organizations. A data handbook on party organizations in western democracies, 1960-1990*, ur. Richard S. Katz i Peter Mair. London: Sage, 1992., 1-20.

KATZ, Richard S.; MAIR, Peter. „The Evolution of Party Organization in Europe: The Three Faces of Party Organization”. *The American Review of Politics* 14 (1993), Winter [4]: 593-617.

KONJHOĐIĆ, Mahmud. *Seljački pokret u Hrvatskoj*. Zagreb: Štamparija Grafika, 1940.

LEČEK, Suzana. „‘Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila’. Hrvatska seljačka stranka i žene (1918.-1941.)”. *Historijski zbornik* 59 (2006): 93-130.

LEČEK, Suzana. „‘Freies Heim’ – Hrvatska republikanska seljačka stranka i Folksdojčeri”. *Godišnjak Njemačke narodnosne skupine – VDG Jahrbuch* 9 (2002): 201-220.

LEČEK, Suzana. *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji 1925.-1941*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.

LEČEK, Suzana. „‘Sudbina vezana za sudbinu hrvatske seljačke braće’ – Folksdojčeri na izborima u Kraljevini Jugoslaviji”. *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch* 22 (2015): 59-81.

MAČEK, Vladko. *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1999.

MILLER, Henry. „Petition! Petition!! Petition!!!”: Petitioning and Political Organization in Britain, c. 1800-1850”. U: *Organizing Democracy. Reflections on the Rise of Political Organizations in the Nineteenth Century*, ur. Henk te Velde i Maartje Janse. Cham: Palgrave Macmillan, 2017, 43-61.

MUŽIĆ, Ivan. *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.

PALACIOS CEREZALES, Diego; LUJÁN, Oriol, ur. „Introduction: Perspectives on Agency and Citizenship”. U: *Popular Agency and Politicisation in Nineteenth-Century Europe*, ur. Diego Palacios Cerezales i Oriol Luján. Cham: Palgrave Macmillan, 2023, 1-13.

RADIĆ, Antun. *Sabrana djela*, knj. VII. Zagreb: Seljačka sloga, 1936.

RADIĆ, Stjepan. *Devet seljačkih zastupnika*. Zagreb: Slavenska knjižara St. i M. Radić, 1912.

RADIĆ, Stjepan. *Politički spisi: autobiografija, članci, govori, rasprave*. Zagreb: Znanje, 1971.

RADOJEVIĆ, Mira. *Udružena opozicija 1935-1939*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.

RADONIĆ VRANJKOVIĆ, Paulina. „Prilog biografiji Dragutina Karle Kovačevića”. *Časopis za savremenu povijest* 55 (2023), br. 3: 411-444.

SCARROW, Susan. *Political parties and democracy in theoretical and practical perspectives. Implementing intra-party democracy*. Washington: National Democratic Institute for International Affairs (NDI), 2005.

ŠUTE, Ivica. *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.

TE VELDE, Henk; JANSE, Maartje, ur. *Organizing Democracy. Reflections on the Rise of Political Organizations in the Nineteenth Century*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.

VON DEM BERGE, Benjamin; POGUNTKE, Thomas; OBERT, Peter; TIPEI, Diana. *Measuring Intra-Party Democracy. A Guide for the Content Analysis of Party Statutes with Examples from Hungary, Slovakia and Romania*. Heidelberg: Springer, 2013.

SUMMARY

“The People are the Source of each Government”: The Issue of Intraparty Democracy in the Croatian Peasant Party (1918-1929)

During the 1920s the Croatian Peasant Party (HSS) became the first Croatian broadly based party. It built a modern structure consisting of a wide network of local organizations (local and district) and bodies governing the party (General Assembly/General Committee, National Representation, Presidency). Local organizations played a crucial role in maintaining and strengthening the popularity of the party and the electorate and their representatives got into the broadest representative body – the General Assembly (at the local level) and subsequently the General Committee (at the district level). They retained considerable autonomy in deciding on issues at their level (district level and lower) and also exerted a major influence on the election of the national deputies.

It can be stated that the Croatian Peasant Party met many of the preconditions for it to become a successful democratic party. The party succeeded in including various groups in the party and afterwards in the process of decision-making, even if with varied success. The greatest success was achieved in its ability to attract the broadest social classes (primarily the peasantry), to some extent ethnic groups, although not much could be done for women with no voting rights (although, an effort was made to include them in the movement in other respects). Inclusiveness was confirmed by the restraint with which it resorted to the most drastic disciplinary measures – exclusion. It strove to solve conflicts through agreement, and formally at least there were no exclusions. Such tolerance considerably facilitated the transformation of the Croatian Peasant Party into a movement (which reached its climax in the 1930s).

The party strove to ensure a wide range of decision-making powers through some forms of direct decision-making (even if only symbolic), by applying an elective character to all duties (substitutability), by ensuring constant communication (informedness) as well as through the division of decision-making powers (subsidiarity). All representatives were elected and responsible for their work, which had to be reported on regularly, hence, reshuffles (reorganisations), particularly in local organizations, were common. A constant communication was successfully established and maintained between the leadership and local organizations (the membership), directly at public assemblies or indirectly at regular monthly district meetings, of which they received reports from people's representatives. By respecting the principles of subsidiarity in decision-making, a balance between the party leadership and the local organizations was established. Decisions were made on various issues: decisions on party tactics were taken by the party leadership, whereas local organizations made decisions on local, concrete issues. The principle of subsidiarity became

more apparent in the example of elections when it was evident, that the local organizations had no impact on the elections of the party leadership, and vice versa, the impact of the leadership on local elections (including elections of people's representatives) was limited.

In conclusion, we can say that in the 1920s the Croatian People's Party was a very dynamic, inclusive and (balanced) decentralized party which in practice succeeded in achieving the principles of intraparty democracy.

Keywords: Croatian Peasant Party; intraparty democracy; inclusiveness; decentralization; subsidiarity